

Tondel, Janusz

Srebrna biblioteka księcia Albrechta Hohenzollern-Ansbach oraz jego żony księżnej Anny Marii i jej losy

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 22 (185), 7-48

1989

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Bibliotekoznawstwa
i Informacji Naukowej

Janusz Tondel

SREBRNA BIBLIOTEKA
KSIĘCIA ALBRECHTA HOHENZOLLERN-ANSBACH
ORAZ JEGO ŻONY KSIĘŻNEJ ANNY MARII I JEJ LOSY

„Nachdem wir auch diesem Lande zu Nutz zwo Liber;eyen allhier auff unserem Hause zu Königspergk auffgerichtet, [...] so ordenen, setzen und wollen wir, das beyde Libereien, dar in auch etzliche sondere Kunstbücher [podkr. aut. J.T.] zu ewigen zeiten zuvoraus unsern Erben, die doch nicht mechtig sein sollen, etwas davon weg zu bringen oder zu verendern, folgig auff alle Felle unzertheilet und unzurissen allhie zu Königssbergk dem Lande zu gute bleiben [...] werden”.

Ze sporządzonego przez księcia Albrechta Hohenzollern-Ansbach 17 lutego 1567 roku testamentu (E. Kuhnert, s. 67)

Liczącym się ośrodkiem życia kulturalnego¹, a zwłaszcza religijnego, w Europie w epoce Reformacji był Królewiec (Königsberg). Zawdzięczał to niezwykle wszechstronnej i intensywnej działalności rezydującego na zamku nad Pregolą „księcia w Prusiech” Albrechta von Hohenzollern-Ansbach.

Idee humanizmu i reformacji² leżące u podłoża tej aktywności docierały szybko do Królewca dzięki bardzo bogatym i częstym kontaktom, przede wszystkim korespondencyjnym, jakie utrzymywał książę z czołowymi teologami i uczonymi prawie całej Europy. Upowszechniały je importowane książki, dzieła malarskie, wyroby rzemiosła artystycznego itd.

¹ Na temat działalności kulturalnej księcia Albrechta zob. H. Ehrenberg, *Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preussen*, Berlin 1899; Thielen (zob. wykaz skrótów).

² P. Tschackert, *Herzog Albrecht von Preussen als reformatorische Persönlichkeit*, Halle 1894; W. Hubatsch, *Albrecht von Preussen. Seine Bedeutung für Reformation und Gegenwart*, Leer 1967, s. 20—24; Drukarze, s. 218.

Na eksponowane miejsce Królewca złożyła się także aktywność sprowadzonych przez władcę pruskiego nad Pregołę teologów, uczonych, przedstawicieli sztuk plastycznych i rzemiosła, przede wszystkim artystycznego.

To właśnie ci ostatni zainicjowali drukarstwo na terenie Prus Książęcych, będące niezwykle ważnym instrumentem w książęcej działalności religijnej³. Książki tłoczone w oficynach królewieckich wzbogacały nie tylko księgozbiór prywatny księcia Albrechta, tzw. Kammerbibliothek⁴ i księżnicę o charakterze publicznym — Schlossbibliothek⁵, ale także dostarczały wielu pozycji do bibliotek parafialnych⁶, mających popularyzować piśmiennictwo reformacyjne, przede wszystkim luterzańskie, wśród najszerszych kręgów społeczeństwa pruskiego. Obecność w Prusach sporej liczby książek, zarówno tych sprowadzonych przez handel, przeżywający za panowania księcia Albrechta pomyślny okres w swoich dziejach⁷, jak i tłoczonych przez impresorów królewieckich, stymulowała rozwój miejscowego introligatorstwa.

Wzrastała liczba introligatorów, a także podniósł się poziom ich kwalifikacji. Za najlepszego z nich uchodził Kasper Angler, nadworny introligator księcia Albrechta. Przechowywane w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu wykonane przez niego oprawy odznaczają się nie tylko solidnością, ale także bogatą dekoracją⁸. Angler oraz inni introligatory królewieccy nie byli jednak w stanie zaspokoić zapotrzebowania dworu, a zwłaszcza drugiej żony księcia Albrechta, Anny Marii, na luksusową książkę. Dlatego rozmiłowana w przepychu księżna pruska wykona-

³ Drukarze s. 217—219; O. Clemen, *Die lutherische Reformation und der Buchdruck*, Leipzig 1939, s. 2; J. Petersohn, *Albrecht von Preussen und Ottheinrich von der Pfalz, Ein vergleichender Beitrag zur deutschen Fürstenkultur und Bibliotheksgeschichte der Renaissance*, Archiv für Kulturgeschichte, 39, 1957, H. 3, s. 358.

⁴ W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu znajduje się fragment Kammerbibliothek księcia Albrechta, (zob. Thielen, *Kammerbibliothek I*; tegoż, *Kammerbibliothek II*), na który składają się m.in. książki tłoczone w Królewcu. Ich wykaz przyniesie przygotowywana przez autora praca na temat księgozbioru prywatnego księcia Albrechta.

⁵ W zachowanych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu 2 woluminach Standortkatalog (Sygn. Rps 42/1, 42/2) i w 2 woluminach katalogu alfabetycznego (Sygn. Rps. 95/1, 95/2) teje biblioteki (zob. Kuhnert, s. 16—68 oraz tegoż, *Nova Bibliotheca*, [w:] *Aufsätze für F. Milkau gewidmet*, Leipzig 1921, s. 209—219) wymienionych jest 10 pozycji wyłoczonych w Królewcu, z których 8 nie odnotowuje K. Estreicher (*Bibliografia Polska*, Kraków 1872—1951). Bliższe dane na temat tych druków przyniesie przygotowywany przez autora artykuł o obu katalogach.

⁶ I. Gundermann, *Die Anfänge der ländlichen evangelischen Pfarrbibliotheken im Herzogtum Preussen*, Blätter für deutsche Landesgeschichte, 110, 1974, s. 104—154.

⁷ Thielen, s. 115—117.

⁸ Przykładem są wykonane przez Anglera oprawy do woluminów Standortkatalogu i katalogu alfabetycznego Biblioteki Zamkowej, zob. przyp. 5.

nie co najmniej 17 opraw powierzyła czołowym przedstawicielom miejscowego złotnictwa, przeżywającego w poł. XVI w. szczytowy okres w swoim rozwoju⁹. Wykonane przez nich oprawy, uzupełnione trzema (dwie?) oprawami autorstwa złotników z Norymbergi i Münden, składają się na słynną tzw. srebrną bibliotekę księcia Albrechta i jego żony Anny Marii.

STAN BADAŃ

Srebrna kolekcja, ze względu na swój unikatowy charakter, budziła zainteresowanie od początków swego istnienia. Nie pozbawione jest podstaw przypuszczenie, że właśnie przede wszystkim srebrne oprawy były powodem sławy, jaką cieszyła się biblioteka królewiecka w XVI w.¹⁰ Jako osobliwość wzmiankowana była w wielu publikacjach XVII w. Na przykład Kasper Stein¹¹ w przewodniku po Królewcu z 1644 r., opublikowanym dopiero w XIX w., opisując Bibliotekę Zamkową, nie omieszkał wspomnieć o srebrnych oprawach, podkreślając, że należą do jej największych skarbów. W 1659 r. w amsterdamskiej oficynie ukazała się praca Adama Cellariususa (Kehlera) opisująca ziemie polskie, w której autor, prezentując Królewiec, uznał za interesującą dla czytelnika informację o srebrnej bibliotece¹². Z tego samego zapewne powodu Adam Olearius

⁹ Rohde-Stöver, s. 16.

¹⁰ Wyrazem tego są dwa rękopisy: 1 — „Alberti Ducis Senioris Prussiae bibliothecae descriptio. in folio Anno 1556, sub signo C. 36”; 2 — „Bibliothecae Regiomontanae Alberti Marchioni Brandenburgensis, Ducisque, Borussiae descriptio, et Catalogus. in folio, anno 1556, sub signo C. 35”. Znajdowały się one kiedyś w bibliotece Johanna Albrechta Meklemburskiego, zięcia Albrechta Pruskiego. Obie pozycje wymienione są w: „Catalogus, sive Index Vniversalis Omnium librorum, tam manuscriptorum, quam typis editorum, qui in illustrissimi Principio, ac Domini, Domini Ioannis Alberti Ducis Megalburgensis etc. bibliotheca Suerinensis habentur, et extant, secundum seriem alphabeticam digestus. Scripsit Georgius Fues Suerinensis, anno MD XCIX”, knib. 12 v, 67 v, przechowywanym obecnie w Bibliotece Uniwersytetu w Rostocku, sygn. Mss. Meckl. I. 61. Na temat księgozbioru Johanna Albrechta i jego losów pisze A. Händel, *Die Bibliothek des Herzogs Johann Albrecht zu Mecklenburg und ihre Kostbarkeiten. Beiträge zur Wilhelm-Pieck Universität*, Rostock, H. 4, 1983, s. 17—32, zob. także list księcia Juliusza von Braunschweig u. Lüneburg do syna księcia Albrechta, Albrechta Fryderyka, wydrukowany przez M. Perlbacha, *Zur Geschichte der Königsberger Schlossbibliothek*, *Altpr. Monatschr.*, 10, 1873, s. 498.

¹¹ K. Stein, *Das alte Königsberg. Eine ausführliche Beschreibung der drei Städte Königsberg samt ihren Vorstädten und Freiheiten wie sie anno 1644 beschaffen waren. Nach... lateinischen Peregrinator zum ersten Male ins Deutsche übertragen*, Königsberg i Pr. 1911, s. 83; zob. także H. M. Mühlfort, *Caspar Stein, der Beadeker Königsbergs 1592—1652*, *Nordst-Archiv. Zeitschrift für Sammler und Landsgeschichte*, 5, 1972, H. 24, s. 26—28.

¹² A. Cellarius, *Regni Poloniae, magnique Ducatus Lituaniae... novissima*

umieścił w relacji z podróży, jaką odbył w latach 1633—1635 do Moskwy przez Królewiec, krótką enuncjację o srebrnej bibliotece¹³. W tym samym stuleciu pojawiła się o niej lakoniczna notatka w dziele o bibliotekoznawstwie holenderskiego uczonego Johannesesa Lomeiera¹⁴.

Wszystkie XVII-wieczne wiadomości o srebrnej bibliotece są krótkimi — jedno- bądź kilkudzaniowymi wzmiankami. Nieco więcej danych o niej zawiera XVIII-wieczne piśmiennictwo. Na łamach np. „Erleutertes Preussen”, wydawanych w Królewcu przez Michała Lilienthala¹⁵, znajduje się tekst samego redaktora poświęcony Bibliotece Zamkowej, w którym obok danych o ilości srebrnych opraw, podana jest zwięzła informacja o wydawnictwach, które oprawy te posiadają, a także kilka innych, drobnych szczegółów. Dość wierny opis dekoracji pokrywających srebrne oprawy przedstawił Fryderyk Samuel Bock¹⁶, pełniący przez długie lata (1753—1779) stanowisko kierownika królewieckiej Biblioteki Zamkowej. Sytuację, w jakiej znalazła się srebrna biblioteka i inne cimelia Biblioteki Zamkowej w czasie wojny siedmioletniej (1756—1763) nakreślił w swoim dzienniku Johann Georg Bock, profesor, a następnie rektor Albertyny¹⁷. Wzmianka o srebrnej bibliotece figuruje w jednym spośród wielu XVIII-wiecznych opisów podróży¹⁸ autorstwa szwajcarskiego uczonego Jeana Bernouillego¹⁹, umieszczona wśród wielu innych wiadomości o zwiedzanych przez niego zakładach naukowych, muzeach i bibliotekach. Nie zapomniał o srebrnej bibliotece Ludwik Baczeko²⁰ w jednej z czołowych prac swego bogatego dorobku pisarskiego.

Niewiele nowego wniosła do badań nad srebrną biblioteką większość

descriptio... Amstelodami, Aegidius Jansson Valcknier, 1659, s. 561. Krótko o Cellariusie oraz jego dziele pisze K. Piłachcińska, *Wielkopolska w łacińskim dziele A. Cellariusza „Regni Poloniae... descripto z 1659 roku*, *Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, t. 14, z. 1, 1980, s. 163—165.

¹³ A. Olearius, *Des Welt=berühmten... Reisebeschreibung*, Hamburg, In Verl. Z. Herteln u. T. v. Wiering, 1696, s. 29.

¹⁴ J. Lomeier, *De bibliothecis liber singularis. Zutphaniae*, ap. H. Beerren 1669, s. 267, zob. *A seventeenth — century view of European Libraries Lomeier's „De bibliothecis, Chapter X*, transl. J. W. Montgomery, Berkeley a. Los Angeles, 1962.

¹⁵ M. Lilienthal, *Beschreibung der Königsbergischen Schloss=Bibliothek*, *Erleutertes Preussen*, 1, s. 752—753.

¹⁶ F. S. Bock, *Leben und Thaten des Herrn Albrecht des Älteren, Markgrafen zu Brandenburg und Ersten Herzog zu Preussen*, Königsberg u. Leipzig 1750, przypis s. 503—512.

¹⁷ F. W. Schubart, *Die Occupation Königsbergs durch die Russen während des siebenjährigen Krieges*, *Neue Preussische Provinzial-blätter*, 3 F. 1, 1858, s. 159.

¹⁸ P. J. Becker, *Biblioteksreisen in Deutschland im 18. Jahrhundert*, *Archiv f. Gesch.d.Buchwesens*, 21, 1980, s. 1362—1534.

¹⁹ J. Bernouilli, *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Curland, Russland und Pohlen*, in den Jahren 1777 und 1778, Leipzig 1779, s. 54—55.

²⁰ L. v. Baczeko, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung Königsbergs*, Königsberg 1789, s. 444.

piśmiennictwa XIX-wiecznego. Dotyczy to prac Karla Fabera²¹, a także Georga Christopha Pisańskiego, Paula Tschackerta, Edwarda Edwardsa²² i wielu innych.

Cechą wspólną wszystkich informacji o srebrnej bibliotece, jakie ukazały się do początku lat 90 XIX w., jest ich powierzchowność; w zasadzie żadna z nich nie wyszła poza opis, w jednym wypadku był on mniej, w innym bardziej precyzyjny. Nikt do tamtego czasu nie podjął się naukowej interpretacji srebrnej biblioteki, wykorzystując do tego celu stosunkowo bogaty materiał źródłowy, dotyczący przede wszystkim złotnictwa oraz introligatorstwa królewieckiego.

Pierwszą pracą, która wszechstronnie omówiła srebrną bibliotekę, nie tylko na podstawie zachowanych egzemplarzy, ale także materiałów archiwalnych przechowywanych w byłym królewieckim Archiwum Państwowym (Königsberger Staatsarchiv) oraz zachowanych dzieł plastyki nie tylko pruskiej, ale także zachodnioeuropejskiej, jest monografia dwóch uczonych królewieckich — znanego z wielu prac księgoznawczych dyrektora Królewskiej i Uniwersyteckiej Biblioteki (Königliche u. Universitätsbibliothek) Paula Schwenkego oraz historyka sztuki prof. Konrada Langego — pt. *Die Silberbibliothek Herzog Albrechts von Preussen und seiner Gemahlin Anna Maria*. Została ona wydana w 1894 r. z okazji jubileuszowych obchodów 350-lecia założenia Uniwersytetu Królewieckiego. Dzięki subwencji ministerialnej lipska oficyna Hiersemanna wydała ją w bardzo starannej szacie edytorskiej, wzbogacając tekst o 12 tablic oraz 8 ilustracji tekstowych²³.

Od tamtego czasu do chwili obecnej nie powstała w zasadzie żadna praca wnosząca coś istotnego do ustaleń Schwenkego i Langego, może poza monografią Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki (Staats- u. Universitätsbibliothek) w Królewcu Ernesta Kuhnerta²⁴, podającej trochę uzupełniających informacji na temat dziejów srebrnej biblioteki. Również prace A. Rohdego i U. Stöver oraz książki Schefflera o złotnictwie królewieckim zawierają drobne korekty dotyczące autorstwa kilku opraw.

Należy jednak zauważyć, że informacje na temat srebrnej biblioteki znajdujemy w bardzo wielu wydawnictwach z końca XIX w. i bieżącego stulecia. Krótkie wzmianki o niej występują w kompendiach biblioteko-

²¹ K. Faber, *Geschichte der königlichen Bibliothek zu Königsberg, Beiträge zur Kunde Preussens*, 3 Bd., Königsberg 1819, s. 136—137; tegoż, *Taschenbuch von Königsberg*, Leipzig 1929, s. 281; tegoż, *Die Haupt- und Residenz-Stadt Königsberg in Preussen. Das merkwürdigste aus der Geschichte*, Königsberg 1840, s. 303.

²² G. C. Pisański, *Entwurf einer preussischen Literaturgeschichte in vier Büchern*, Königsberg 1886, s. 139; Tschackert 1, s. 326; tegoż, *Herzog Albrecht von Preussen*, s. 55—56; E. Edward, *Memoires of Libraries*, Vol. 2, London 1959, s. 467—468.

²³ *Chronik der Königlichen Albertus-Universität zu Königsberg i.Pr. für das Studien — und Etatsjahr 1894/1895*, Königsberg 1895, s. 45.

²⁴ Zob. rec. G. Leyh, *Zentralbl. f. bibliotheksw.*, 44, 1927, s. 298—303.

znawczych²⁵, encyklopediach z zakresu historii sztuki²⁶, podręcznikach z historii książki i biblioteki²⁷, w monografiach Królewca²⁸, opracowaniach poświęconych księciu Albrechtowi oraz jego żonie²⁹, informatorach bibliotecznych³⁰, przewodnikach turystycznych³¹ i innego typu publikacjach.

Więcej danych o srebrnej bibliotece zawierają wydawnictwa tegumentologiczne³², prace z zakresu pomorskiego rzemiosła³³, a zwłaszcza złotnictwa pruskiego³⁴, książki o kulturze i sztuce dworskiej z czasów rządów księcia Albrechta³⁵, studia o bibliotekach królewieckich³⁶.

²⁵ H. Schreiber, *Silberbibliothek*, [w:] *Lexicon des gesamten Buchwesens*, Hrsg. v. K. Löffler u. J. Kirchner, Bd. 3, Leipzig 1937, s. 286; *Oprawa srebrna*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, Warszawa 1971, szp. 1713—1714.

²⁶ H. Schreiber, s. v. *Bucheinband*, [w:] *Reallexicon zur deutschen Kunstgeschichte*, Bd. 2, Stuttgart 1948, szp. 1578; G. Dehio, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*, Berlin 1952, s. 369.

²⁷ M. J. Husung, *Geschichte des Bucheinbandes*, [w:] *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, Bd. 1, Stuttgart 1950, s. 283; A. Bömer, *Geschichte der Bibliotheken. Von der Renaissance zum Beginn der Aufklärung*, [w:] *Handb. d. Bibliothekwiss.*, Bd. 3, Wiesbaden 1959, s. 276; K. Maleczyńska, *Zarys historii bibliotek od XV do XVIII wieku*, Wrocław 1976, s. 19; H. Szwejkowska, *Książka drukowana od XV do XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław 1980, s. 293; S. Dahl, *Dzieje książki*, 1 wyd. polskie, Wrocław 1965, s. 199; J. Vorstius, S. Joast, *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*, Wiesbaden 1977, s. 29.

²⁸ H. Gause, *Die Geschichte der Stadt Königsberg*, t. 1, Köln 1965, s. 247, 248; 251, 276; t. 3, Köln 1971, s. 159; H. M. Mühlpfort, *Königsberg von A bis Z. Ein Stadtlexicon*, München 1972, s. 100—101 (Museum der Ordenszeit); A. Rohde, *Königsberg*, s. 47—49, por. także, A. Wakar, *Czy Königsberg = Kaliningrad*, Warmia i Mazury, 1959, 10, s. 7.

²⁹ Hubatsch, s. 109, 273; *Albrecht von Brandenburg — Ansbach und die Kultur seiner Zeit*, Düsseldorf 1968, s. 100; H. Petersohn, op. cit., s. 342—343; K. Harms, *Wittenberger Briefe an Herzog Albrecht*, 108, 1968, H. 718, s. 393; K. Scheller, *Die Frau am preussischen Herzoghof 1550—1625*, Köln 1965, s. 54.

³⁰ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w układzie alfabetycznym wg miejscowości*, Warszawa 1916, s. 59; *Minerva Handbücher. Ergänzungen zu „Minerva“ der gelehrten Welt*, 1 Abt. Bd. 1. *Deutsches Reich*, Berlin u. Leipzig 1929, s. 430.

³¹ J. Goldstein, *J. Mittelstädt, Führer durch die Stadt Königsberg Pr. anlässlich der Ersten Deutschen Ostmesse vom 26. September bis 1. October 1920*, Königsberg 1920, s. 11—12; E. Anderson, *Führer durch Königsberg und Umgebung*, 8 neuarb. Aufl. erg., Königsberg Pr. 1934, s. 34.

³² H. Loubier, *Der Bucheinband von seiner Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Leipzig 1926, s. 228—229.

³³ A. Rohde, *Das Kunstgewerbe in Ost = und Westpreussen*, [w:] *Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande*, Königsberg 1931, s. 625.

³⁴ Zob. Rohde-Stöver, Scheffler, Boetticher, Czihak.

³⁵ Ehrenberg, op. cit., s. 59; Thielen, s. 123—126.

³⁶ Np. E. Krollmann, *Die Schlossbibliothek in Königsberg*, *Altpreussische Forschungen*, 4, 1927, s. 185; Thielen, *Kammerbibliothek II*, s. 244; U. Hildebrandt, *Die Kammerbibliothek des Herzogs Albrecht von Preussen. Ihre Ge-*

Należy także wspomnieć o publikacjach poświęconych samej srebrnej bibliotece. Nie dostarczają one wszakże nowej wiedzy na jej temat, powielając jedynie wcześniejsze ustalenia Schwenkego i Langego. Większość z nich ma zresztą charakter popularny, dotyczy to zwłaszcza artykułów, jakie ukazały się po II wojnie światowej, w których podkreśla się nie tylko wysoką rangę artystyczną srebrnej kolekcji i jej wysokie miejsce w dorobku kulturalnym Prus Książęcych, ale akcentuje także jej niejasne losy po 1945 r.³⁷

Ze względu na odnalezienie większej części srebrnej biblioteki, wydaje się celowe podjęcie jeszcze raz problematyki z nią związanej, zwłaszcza że od czasu wydania pracy Schwenkego—Langego opublikowano wiele materiałów źródłowych dotyczących historii bibliotek królewieckich, złotnictwa oraz opracowań, co pozwoli wzbogacić ją o nowe fakty oraz interpretacje, przede wszystkim dotyczące zawartości biblioteki i jej losów.

SREBRNE OPRAWY

Nim przejdę do omówienia zawartości srebrnej biblioteki oraz nakreślenia jej dziejów, chciałbym bardzo krótko przedstawić, opierając się na zachowanych egzemplarzach, jak i pracy Schwenkego i Langego, wygląd srebrnych opraw, ich autorstwo oraz wskazać na wpływy, jakie ukształtowały ich dekoracje.

Każda z pozycji srebrnej kolekcji oprawiona jest w deski (grubość ok. 4 mm) pokryte jednak nie skórą bądź aksamitem, albo innym materiałem, jak to bywa zwykle w oprawach luksusowych, lecz dwoma cienkimi srebrnymi blachami. Z nich wykonana jest także osłona grzbietu. Srebrne płyty przymocowane są do desek w dwojaki sposób — nitami w woluminach wykonanych w warsztatach Gerharda Lenza i Paula Hoffmanna, śrubami zaś w woluminach sporządzonych przez Hieronima Köslera³⁸. Okładki z grzbietem połączone są zawiasami. Każdy tom zaopatrzone jest w dwie srebrne klamry dodatkowo wzbogacające wystrój oprawy, z których niestety zachowały się tylko dwie, jedna przy Fol. 2 i druga przy Fol. 6.

schichte sowie ihr Schicksal und ihre Bedeutung nach zweiten Weltkrieg, (Prüfungsarbeit der Hamburger Bibliotheksschule vorgelegt am 15. August 1958) 1958 (maszynopis w Niedersächsische Landesbibliothek Hannover), s. 11.

³⁷ Th. A. Fischer, *The silver library of Duke Albrecht of Prussia*, *The book-lovers magazine*, 5, 1904/1905, s. 271—277; V. Vanselow, *Die Silberbibliothek des Herzogs Albrecht*, *Königsberger Hartungsche Zeitschrift*, 1932, nr 240, s. 3; F. Gause, *Die Schausammlung der Staatsbibliothek in Königsberg*, *Ostpreussenblatt* 28, 1977, F. 34, s. 9; tegoż, *Die Silberbibliothek des Herzogs-Albrecht*, *Das Ostpreussenblatt*, 3 F. 36, 25 Dezemb. 1952, s. 5; U. Stöver, *Die Silberbibliothek des Herzogs Albrecht*, *Merian*, 8, 1955, H. 12, s. 17; H. G. Tautorat, *Herzog Albrechts Silberbibliothek*, *Ostpreussenblatt*, 28, 1977, F. 34, s. 9.

³⁸ Schwenke-Lange, s. 27.

Estetykę oprawy tworzy jednak przede wszystkim dekoracja okładek³⁹. Składają się na nią w zasadzie trzy elementy: rytowane maureski oraz ornament wstążkowy, kompozycje figuralne i reliefy. Maureski w niektórych oprawach pokrywają prawie całą powierzchnię okładek oraz grzbietu (np. Fol. 5), na innych zaś ustępują miejsca również grawerowanym scenom figuralnym. Nawiązują one wyłącznie do motywów zaczerpniętych z Pisma św. — zarówno ze Starego, jak i Nowego Testamentu — np. na tylnej okładce Fol. 9 widnieje scena przedstawiająca „Sen Jakuba” oraz „Ofiarowanie Izaaka”, natomiast na oprawie Fol. 7 wygrawerowane są kompozycje odnoszące się do Nowego Testamentu — i tak prawie całą płaszczyznę przedniej okładki pokrywa scena wyjęta z „Dziejów Apostolskich”, na tylnej zaś figurują postacie czterech ewangelistów ze swoimi symbolami. Na innych zaś jeszcze oprawach widnieją obok siebie sceny ewokujące wydarzenia z obu części Pisma św., jak np. na przedniej okładce Fol. 2. Upiększają ją m.in. takie kompozycje, jak: „Mojżesz otrzymujący tablicę z przykazaniami”, „Ukrzyżowany Chrystus”, „Grzech pierworodny”. Oprócz rytowanych mauresek oraz scen figuralnych tą samą techniką wykonane są jeszcze herby księcia Albrechta oraz księżnej Anny Marii, umieszczone pośrodku okładek kilku woluminów (Fol. 2, 5, 7, 8, 10). Na większości opraw w środku lustra widnieją odlewy reliefów przytwierdzonych do oprawy nitami albo śrubami. Przedstawiają one portrety fundatorów srebrnej biblioteki (Fol. 4, 11), alegorie takich chrześcijańskich cnót, jak Patientia (Fol. 6), świeckich, jak Justitia, Fortitudo (Fol. 3, 6), postacie mitologiczne, Muzy (Fol. 13). Na wielu oprawach występują umieszczone w rogach okładek plakiety z reliefami postaci ewangelistów oraz personifikacje cnót: Fides, Patientia, Temperantia, Spes i in. (Fol. 6, 9).

Najbogatszą dekoracją reliefową posiada oprawa Fol. 1, wykonana jednak odmienną techniką przez trybowanie.

Należy zaznaczyć, że prawie wszystkie elementy plastyczne wystroju opraw pokryte są cienką, dzisiaj ledwie widoczną na zachowanych egzemplarzach, warstwą złota, niektóre zdobi emalia (Qu. 1), inne polichromia (Fol. 11). Pewne elementy powtarzają się na kilku oprawach np. portrety książęcej pary (Fol. 4, 11), każda jednak prezentuje odmienny program estetyczny.

Oprawy powstały w latach 1545—1562⁴⁰. Najwcześniejsza (Qu. 4) okrywająca *Unterrichtung* księżnej Elżbiety von Braunschweig-Lüneburg pochodzi z 1545 r. Najwięcej opraw wykonano około 1555 r. Ostatnia chronologicznie (Qu. 1), zawierająca *Nowy Testament* w tłumaczeniu Lutra, datowana jest na rok 1562. Rok powstania kilku opraw (Fol. 5, 7, 8, 13) wyryty jest na górnej okładce. W kilku zaś wypadkach (Fol. 1,

³⁹ Szczegółowy opis wszystkich opraw *ibid.*, s. 15—24.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 25.

Qu. 1) ustalono go opierając się na danych zawartych w dokumentach archiwalnych⁴¹. Przybliżoną datację kilku opraw uzyskano na podstawie znajomości okresu funkcjonowania warsztatów złotniczych, w których zostały wykonane.

Opinie na temat autorstwa opraw sformułowano na podstawie różnego typu źródeł oraz przesłanek. Cechy złotnicze pozwoliły ustalić autorstwo trzech opraw (Fol. 3, 4, 7), w jednym wypadku pomocny był herb złotnika wyciśnięty na oprawie (Fol. 9). Na wykonawcę Fol. 1 i Qu. 1 wskazują dokumenty archiwalne⁴². Pozostałe pozycje przydzielono określonym złotnikom na podstawie analizy opraw pod kątem stylu ornamentyki, techniki wykonania itp. Wszystkie te elementy rozpatrywane łącznie pozwoliły na wysunięcie w kwestii autorstwa poniższych stwierdzeń i przypuszczeń.

Dwie oprawy z całą pewnością wykonane zostały przez złotników spoza Królewca. Jedna z nich (fol. 1), uważana za najpiękniejszą z całej kolekcji, okrywająca Biblię w przekładzie Lutra, wykonana została przez norymberskiego złotnika Corneliusa Vorwenda. Książę Albrecht zamówił⁴³ ją w Norymberdze nie tylko z powodu silnych więzów łączących go z tym miastem, ale także ze względu na to, że złotnictwo norymberskie w XVI w. stało na bardzo wysokim poziomie, znacznie wyższym niż w wielu innych silnych centrach rzemiosła artystycznego w Niemczech⁴⁴. Druga wspomniana już oprawa (Qu. 4) jest pracą nie znanego bliżej złotnika z Münden albo Hanoweru⁴⁵. Schwenke oraz Lange uważają, że jeszcze jeden tom (Okt. 1), zawierający *Evangelische Histori* Andrzeja Osiandra, oprawiony został przez rzemieślnika spoza Królewca. Przypisują ją norymberskiemu złotnikowi Krzysztofowi Ritterowi (Ritterleinowi)⁴⁶. Innego zdania jest Scheffler, który zalicza ją do opraw wykonanych w warsztacie królewieckiego złotnika Lenza⁴⁷.

Pozostałych 17 egzemplarzy srebrnej biblioteki, w świetle badań Schwenkego i Langego oraz wydanych w ostatnich latach prac dotyczących dawnego złotnictwa pruskiego i królewskiego, powstało z całą pewnością w warsztatach stołecznego miasta Prus Książęcych. Najwięcej opraw zrealizował Lenz, bo aż 6 (Fol. 12, 13, Qu. 1, 2, 3, Okt. 2)⁴⁸. O jedną oprawę ustępuje mu Kösler (Fol. 2, 3, 4, 5, 6). O trzy pozycje powiększył srebrną bibliotekę Hofmann (Fol. 7, 9, 14)⁴⁹.

⁴¹ Ibid., s. 11–12.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid., s. 11.

⁴⁴ C. Hermarck, *Die Kunst der europäischen Gold- und Silberschmieder von 1450 bis 1830*, München 1978, s. 21.

⁴⁵ Schwenke-Lange, s. 7.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Scheffler, s. 53, nr 19f.

⁴⁸ Ibid., s. 52–53 nr 19 nie umieścił oprawy wśród prac Lenza.

⁴⁹ Schwenke-Lange, s. 25–27.

Pozostałych trzech opraw (Fol. 8, 10, 11) Schwenke — Lange nie przydzielili żadnemu określönemu warsztatowi królewieskiemu, natomiast Scheffler dwie spośród nich (Fol. 10, 11) przypisał Köslerowi⁵⁰.

Przy oprawie Fol. 11 oraz Fol. 4 prawdopodobnie pomagał Köslerowi inny królewieski złotnik Caspar Hille. Miał on wykonać medalionowe portrety księcia Albrechta i księżnej Anny Marii, zdobiące obie oprawy⁵¹. Schwenke i Lange ze srebrną biblioteką łączą nazwisko nadwornego złotnika księcia Albrechta-Jakuba Bincka⁵², Rohde — Stöver⁵³ uważają jednak, że bezzasadnie.

Wszystkie oprawy trzech grup, obok mniej lub bardziej wyraźnych różnic istniejących między nimi, wykazują także podobieństwa będące rezultatem faktu, iż ich autorzy pozostawali w kręgu wpływów tej samej plastyki. Kompozycje figuralne wygrawerowane na oprawach noszą cechy miejscowego drzeworytu oraz w daleko większej skali sztychów artystów tej klasy co Heinrich Aldegrever, czy Albrecht Dürer. Dekoracje kilku opraw świadczą o dużej atrakcyjności nad Pregołą twórczości norymberskich Kleinmeistrów z H. S. Behamem na czele. Wiele reliefów, przedstawiających alegorie cnót oraz muz, przypomina styl m.in. Kaspra Flötnera i Fra Antonio Brescia z tzw. plaketek — niezwykle popularnej formy plastycznej zwłaszcza w Niemczech w epoce reformacji. Obecne na większości opraw maureski dotarły nad Pregołą za pośrednictwem Niderlandów, z którymi Królewies utrzymywał nie tylko kontakty handlowe, ale również żywe stosunki kulturalne⁵⁴.

Suma zasygnalizowanych wyżej wpływów oraz impulsów płynących z różnych ośrodków kulturalnych trzech krajów: Niemiec, Niderlandów i Italii w zetknięciu z solidnym miejscowym złotnictwem i introligatorstwem dała w efekcie serie opraw utrzymanych w duchu renesansowym, będących szczytowym osiągnięciem królewieskiego rzemiosła epoki humanizmu i reformacji.

Należy jednak podkreślić, że pozbawione one były oryginalności (cecha ta dotyczy także, chociaż w mniejszym stopniu, najbardziej dojrzałych realizacji Hofmanna), tej nieodłącznej cechy prawdziwego dzieła sztuki, co sytuuje je pod względem artystycznym na poziomie nie wykraczającym poza przeciętność. Możliwości oraz osiągnięcia złotnictwa zachodnioeuropejskiego na tym polu najlepiej ewokuje oprawa norymberska Fol. 1, zdecydowanie górująca urodą nad oprawami królewieskimi, by nie wspomnieć o kilkadziesiąt lat późniejszych srebrnych oprawach wykonanych dla arcybiskupa z Paderborn, autorstwa Antona Eisenhoita z Warburga⁵⁵.

⁵⁰ Scheffler, s. 54, nr 21f, 21g.

⁵¹ Ibid., s. 51, nr 13b, zob. także Rohde-Stöver, s. 86.

⁵² Schwenke-Lange, s. 27.

⁵³ Rohde-Stöver, s. 92.

⁵⁴ Na temat strony estetycznej opraw w kontekście plastyki europejskiej zob. Schwenke-Lange, s. 29—40.

⁵⁵ Loubier, op. cit., s. 230—231.

Każda oprawa analizowana oddzielnie pod kątem walorów estetycznych, jak zaznaczono, nie przedstawia wysokiej wartości, wszystkie jednak rozpatrywane łącznie składają się na zjawisko wyjątkowe. Nikt bowiem ani w XVI, ani w dwóch późniejszych wiekach, kiedy istniało jeszcze pewne zainteresowanie dla srebrnej oprawy, nie zgromadził tak licznej⁵⁶ kolekcji książek w tak dużym formacie oprawionych całkowicie w srebro, tak, aby można było ją nazwać srebrną biblioteką.

DRUKARZE SREBRNEJ BIBLIOTEKI

W 20 woluminach (14 formatu folio, 4 — quarto i 2 octavo) mieści się 27 druków i jeden rękopis (Q. 4). Pięć tomów — to klocki zawierające po 2 druki i jeden mieszczący 3 druki. Wszystkie są papierowe, żaden nie został wykonany z pergaminu, jak niektóre egzemplarze Kammerbibliothek księcia Albrechta. Nie posiadają również innych cech charakterystycznych dla druków luksusowych, poza tym, że brzegi każdego woluminu (zachowanego) są złożone i cyzelowane. Są seryjnymi wytworami kilkunastu drukarni niemieckich i Królewca.

Najwięcej druków pochodzi z oficyny „Bibeldrucker von Wittenberg” czyli Hansa Luffta⁵⁷ (Fol. 1, 4, 13, Q. 1, 2₁). Jest to wynikiem nie tylko tego, że była ona czołową drukarnią Europy pozostającą na usługach Reformacji, ale także osobistych kontaktach Luffta z dworem królewieckim, szczególnie bliskich od 1546 r.⁵⁸, a zacieśnionych jeszcze bardziej podczas pobytu Luffta w stolicy Prus w związku z uruchomieniem przez niego drukarni⁵⁹. Kontakty te nie urwały się z chwilą upadku tłoczni

⁵⁶ Srebrna biblioteka liczyła na początku XVII w. co najmniej 21 woluminów. Wymienia je jej inwentarz z 1611 r. Oprócz zachowanych do II wojny 20 tomów rejestruje on jeszcze jeden druk O. Nachtgala, *Evangelisch Histori*, Augsburg 1524 (Schwenke-Lange, s. 14). Za życia księcia Albrechta i Anny Marii liczyła może jeszcze więcej, nie wiadomo bowiem np. czy wróciła do Królewca jedna srebrna oprawa, którą przekazała księżna swojemu wierzycielowi jako zastaw za długi, (Scheller, op. cit., s. 53—54), Kiedy druk Nachtgala znikł z Biblioteki Zamkowej, nie wiadomo. W każdym bądź razie już protokół skontrum księgozbioru zamkowego z 1657 r. wspomina o 20 egzemplarzach (zob. Kuhnert, s. 117). Liczba ta powtarza się we wszystkich późniejszych przekazach. Wyjątkiem jest wspomniany już dziennik profesora Albertyny-Bocka (Schubert, op. cit., s. 159), w którym znajdujemy wiadomość, że srebrna biblioteka liczyła 28 egzemplarzy. Jest to informacja mylna. Bock bowiem zaliczył do niej, jak należy przypuszczać, wszystkie książki, z jakimi była ona przechowywana w jednej szafie (zob. przyp. 153). Informacja Szwejkowskiej, op. cit., s. 293, że srebrna biblioteka liczyła 1500 tomów jest oczywiście lapsusem.

⁵⁷ Benzing, s. 439.

⁵⁸ Wtedy do Luftt razem z listem przesłał księciu egzemplarz „Nowego Testamentu” w tłumaczeniu Lutra, zawierający trzy krótkie rękopiśmienne teksty Bugenhagen, Crucigera oraz Melanchtona. Książka ta znajduje się obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Rostocku, sygn. Fb 1092, zob. H. Stoll, *Ein Kostbares Neues Testament*, Archiv für Reformationsgeschichte, 31, 1934, s. 219—227.

⁵⁹ Na temat działalności Luffa w Królewcu zob. *Drukarze*, s. 231—235.

Luffta w Królewcu w 1554 r. Potem jeszcze Lufft zrealizował zamówienie księcia Albrechta na pergaminową edycję *Biblii*, odznaczającą się nie tylko pięknymi iluminacjami, ale również luksusową oprawą ⁶⁰.

Na drugim miejscu — z czterema pozycjami — jest Hans Daubmann. Dwa egzemplarze (Fol. 10, 11) tłoczone były w Norymberdze, gdzie początkowo działał ⁶¹, dwa (Fol. 7, Qu. 2) natomiast w Królewcu, dokąd sprowadził go książę Albrecht i gdzie rozwinął trwającą aż do jego śmierci intensywną działalność typograficzną ⁶².

Pozostali typografowie, w większości już nie tej rangi co Lufft i Daubmann i nie pozostający w bliższych kontaktach z dworem królewieckim, obecni są mniejszą ilością druków, najczęściej najbardziej charakterystycznych dla ich działalności typograficznej. I tak np. dwie pozycje drukarza lipskiego Jacoba Berwalda (Fol. 5, 6) są książkami służącymi praktycznej pobożności, w których celował ⁶³. Z frankfurckiej drukarni Petera Braubacha pochodzi dzieło Johanna Brenza (Fol. 11) faworyzowanego przez Braubacha spośród innych pisarzy reformacyjnych ⁶⁴. Inny typograf z Frankfurtu nad Menem, będący w zasadzie pierwszym stałym drukarzem w tym mieście, Christian Egenolff, wytłoczył *Postyllę* Brenza (Fol. 3), który w jednym ze swoich tekstów nazywa Egenolffa przyjacielem ⁶⁵. Działający w tej samej miejscowości Jacob Cyriacus znalazł się jednym egzemplarzem *Evangelische Historii* Osiandra (Okt. 1) z 1200, jaki wytłoczył ⁶⁶.

Listę typografów, których druki weszły do srebrnej biblioteki, uzupełniają następujące nazwiska: Urban Kaubisch z Eisleben (Fol. 14₁, 14₂), Nicolaus Wolbrab z Lipska (Fol. 2₁, 8₁), Johann von Berg i Ulrich Neuber z Norymbergi (Fol. 9), Johann Eichhorn z Frankfurtu nad Odrą (Okt. 2), Samuel Emmel ze Strassburga (Qu. 3) Hans Krafft (Fol. 2₂, 8₂) i Georg Rhaw (Fol. 12) z Wittenbergi oraz Christian Rhödinger z Jeny (Qu. 2₃) ⁶⁷.

⁶⁰ J. Voigt, *Des Markgrafen Albrecht von Brandenburg Briefwechsel mit den beiden Malern Lucas Cranach und dem Buchdrucker Lufft*, Beiträge zur Kunde Preussens, 3, Königsberg 1820, s. 267—272, 293—296; Thielen, s. 109—110, Schwenke-Lange, s. 5.

⁶¹ Benzing, s. 359.

⁶² Na temat produkcji drukarni Daubmanna w Królewcu zob. *Drukarze*, s. 70—90.

⁶³ Benzing, s. 279.

⁶⁴ P. v. Schade, *Peter Braubach in Frankfurt (1540—1567). Ein Verzeichnis*, Archiv f. Gesch. d. Buchwes., 21, 1980, szp. 852; tegoż, *Johannes Brenz und Peter Braubach*, Archiv f. Gesch. d. Buchwes., 23, 1982, szp. 482—504, por. też, David I. Paisley, *Dating a Stock catalogue of Peter Braubach*, Gutenberg-Jahrbuch, 1976, s. 252.

⁶⁵ W. Köhler, Nr 713.

⁶⁶ J. Benzing, *Der Drucker Cyriacus Jacob zu Frankfurt am Main 1533 (1539—1551)*, Archiv f. Gesch. d. Buchwes., 4, 1961, szp. 2.

⁶⁷ Benzing, s. 100, 279, 358, 141, 142, 500, 220.

ZAWARTOŚĆ TREŚCIOWA

Spośród 27 druków srebrnej biblioteki reprezentujących bieżącą produkcję piśmienniczą — najwcześniejszy druk pochodzi z roku 1546 (Fol. 1), ostatni zaś chronologiczne z 1557 (Okt. 2) — najwięcej jest autorstwa Marcina Lutra, bo aż 9, na drugim miejscu plasuje się Johann Brenz z 5 drukami, Erazm Sarcerius obecny jest 4 pozycjami, Veit Dietrich i Filip Melanchton — 2, pozostali autorzy: Albert Blanckenberg, Caspar Huberinus, Andreas Musculus, Andreas Osiander, Ludwik Rabe i Elżbieta von Braunschweig-Lünebrug — 1 pozycją. Wykaz uzupełnia „Mecklenburgische Kirchenordnung” opracowany przez kilku teologów.

Ekspozowane miejsce Lutra w srebrnej bibliotece jest przede wszystkim efektem pierwszoplanowego miejsca luteranizmu w działalności księcia Albrechta. Uczynił on Królewiec jednym z czołowych ośrodków reformacyjnych w Europie, a Prusy Książęce państwem, w którym zmiany wywołane religią luterańską były głębsze, niż w innych krajach kontynentu⁶⁸. Osiągnął to m.in. dzięki erekcji Uniwersytetu, którego jednym z najważniejszych celów, było przygotowanie wykształconych duchownych do pruskiego kościoła⁶⁹, drukarniom tłoczącym pisma w duchu religii ewangelickiej przeznaczone dla księgozbiorów parafialnych oraz uniwersyteckiego⁷⁰. Trzeba również podkreślić stały kontakt księcia Albrechta z Lutrem i innymi teologami protestanckimi⁷¹, a także dużą liczbę druków⁷² i rękopisów⁷³ luterańskich znajdujących się w jego prywatnym księ-

⁶⁸ I. Gundermann, *Luther und die Reformation im Herzogtum Preussen. Nachdenken über eine Ausstellung*, Preussenland, 20, 1982, s. 61; J. Małłek, *Prusy Książęce a Reformacja w Polsce*, Kom. Mazur.-Warm. 1983, nr 1, s. 13.

⁶⁹ Hubatsch, *Albrecht von Preussen seine Bedeutung für Reformation*, s. 20—24.

⁷⁰ *Drukarze*, s. 218.

⁷¹ Blech, *Über die unmittelbare Verbindung Luthers und Melanchtons mit der Provinz Preussen*, Preuss. Prov. Bl. 1, 1829, s. 297—309, 399—408, 506—515; K. Faber, *D. M. Luthers Briefe an Albrecht Herzog von Preussen*, Königsberg 1811; J. Voigt, *Briefwechsel der berühmtesten Gelehrten des Zeitalters der Reformation mit Herzog Albrecht von Preussen*, Königsberg 1841; W. Hubatsch, *Europäische Briefe im Reformationszeitalter. Zweihundert Briefe an Markgraf Albrecht von Brandenburg = Ansbach Herzog in Preussen*, Kitzingen/Main 1949.

⁷² Katalog Kammerbibliothek księcia Albrechta z 1576 r. wymienia 83 druki Lutra (Thielen, *Kammerbibliothek I*, passim). Należy jednak zaznaczyć, że nie jest to pełna liczba. Pominięto bowiem wiele druków Lutra ukrytych jako adligaty w klockach. Np. w katalogu na s. 22 pod nr 51 (Thielen, *Kammerbibliothek I*, s. 215) figuruje tylko jedna pozycja: „Cleine Catechismus”, a faktycznie pod tą sygnaturą znajduje się jeszcze jeden druk Lutra: „Geistliche Lieder, Magdeburg, M. Lotter, 1540” (Instytut Mazurski w Olsztynie, sygn. PTH — s. 133). Warto dodać, że wolumin ten jest wzbogacony o naniesioną ręką księcia Albrechta modlitwę. Jej tekst podaje F. Spitta, *Herzog Albrecht von Preussen als geistlicher Liederdichter*, Monatschrift für Gottesdienst und Kirchliche Kunst, 13, 1908, s. 73.

⁷³ Niektóre z nich były bardzo cenne skoro książęta von Sachsen Weimar, za-

gozbiorze, znacznie wyższą, niż w innych księgozbiorach książęcych XVI w.⁷⁴

Stąd zrozumiałe jest, że подарowane żonie przez księcia Albrechta dwa tomy (Fol. 1, Qu. 1), podobnie jak pięć woluminów (Fol. 2, 4, 8, 13, Qu. 2) opatrzonych srebrnymi okładkami z inicjatywy księżnej Anny Marii, zawierają w sumie aż 9 druków Lutra. Warto dodać, że o zainteresowaniach księżnej Anny Marii twórczością Lutra świadczą nie tylko wymienione wyżej tomy, ale również jej prywatny księgozbiór⁷⁵, w którym znajdowało się wiele pism Wielkiego Wittenberczyka. Obecność aż 5 druków Brenza umieszczonych w 3 woluminach (Fol. 3, 7, 11) jest rezultatem, jak się wydaje, jego wysokiej pozycji wśród teologów protestanckich (po śmierci Lutra ustępował rangą chyba tylko Melanchtonowi), ale przede wszystkim koneksjom Brenza z księciem Albrechtem. Władca pruski wszelako proponował mu stanowisko biskupa sambijskiego po zmarłym w 1550 r. Georgu von Polenzu⁷⁶, gromadził także jego pisma⁷⁷. Wśród owych 5 druków uwagę zwraca jeden pt. *Von der Aufferstehung und Himmelfahrt Jesu Christi* zaopatrzony w dedykację dla księcia od Daubmanna, inicjującego tym drukiem swoją działalność typograficzną w Królewcu⁷⁸.

Nieprzypadkowo trafiły do omawianej kolekcji pisma Sarceriusa (Fol. 5, 6, 14). Książę Albrecht znajdował w nich wartości zasługujące na jak najszerzą popularyzację. Zalecał je do bibliotek parafialnych⁷⁹. Gro-

mierzając wydać dzieła wszystkie Lutra, zwracali się z prośbą o rękopiśmienne „Luterschriften” do księcia Albrechta, zob. J. Petersohn, op. cit., s. 342.

⁷⁴ Np. w Kammerbibliothek księcia Palatynatu Ottheinricha, (zob. dwa katalogi z 1556 i 1566 w L. Rokkinger, *Die Pflege der Geschichte durch Wittelsbacher*, München 1880, s. 1—18; H. Rott, *Ottheinrich und die Kunst, Mitteilungen z. Gesch. des Heidelberger Schlosses*, 5, 1905, s. 206—215). Stosunkowo niewiele literatury luteranńskiej rejestruje także inwentarz biblioteki zięcia Albrechta, Johanna Albrechta Meklemburskiego.

⁷⁵ Liczył on ok. 60 pozycji, wśród których na plan pierwszy wybijały się druki z wittenberskiej i jenajskiej edycji dzieł zebranych Lutra. Inwentarz tego księgozbioru znajduje się obecnie w Deutsches Zentralarchiv w Merseburgu, Rep. 421. K. Nr 1—2, Bl. 41—140: Inventar des Königsberger Schlosses; zob. Kuhnert, s. 67—68; Scheller, op. cit., s. 36; zob. też wykaz książek przekazanych przez księżną do kościoła w Neuhausen cytowany przez K. Lohmeyera, *Geschichte des Buchdrucks und des Buchhandels im Herzogthum Preussen*, Leipzig 1896, s. 101, przyp. 53; zob. także rozdz. niniejszego art. pt. „Dzieje srebrnej biblioteki do 1945 r.”.

⁷⁶ J. R. Fligge, *Herzog Albrecht von Preussen und der Osianđrismus 1522—1568*, Bonn 1972, s. 53—55, 78.

⁷⁷ Katalog z 1576 r. (Thielen, Kammerbibliothek I, passim) notuje 7 pozycji Brenza, ale w rzeczywistości było ich więcej, np. pod sygn. B. 22 wymieniono jedną pozycję Brenza (Thielen, Kammerbibliothek I, s. 214) pomijając adligat: J. Brenz, *Ausslegung über das Buch Ruth*, Hagenaw, W. Kobian, przed 1536, 8° (Ob. 6. II. 1795—1796).

⁷⁸ *Drukarze*, s. 71.

⁷⁹ Gundermann, *Evangelische Pfarrbibliotheken*, s. 124.

madził je także we własnej Kammerbibliothek⁸⁰. Podobne powody złożyły się na obecność w srebrnej bibliotece dwóch druków (Fol. 9, 12) Dietricha. Władca pruski nie tylko interesował się jego twórczością⁸¹, ale chciał go także sprowadzić do Królewca⁸².

Dietrich odmówił, lecz chcąc się zrewanżować, dedykował księciu *Summarien*, którego pierwsza edycja ukazała się w 1545 r.⁸³ Dedykacja znajduje się także w wydaniu, jakie trafiło do srebrnej biblioteki. W kilka lat później Dietrich przesłał księciu *Kinderpredigt*⁸⁴, którego egzemplarz późniejszej edycji ozdobiony został „srebrnymi okładkami”.

Do wspomnianego wyżej *Summarien* (Fol. 9), należącego do najpopularniejszych prac Dietricha, dołączony jest niewielki druczek Melanchtona, obecnego w srebrnej bibliotece jeszcze tylko jedną pozycją (Okt. 2). Jest to pewnym zaskoczeniem, zważywszy bliskie kontakty księcia Albrechta z Melanchtonem, nawiązane podczas spotkania w listopadzie 1523 r. w Wittenberdze i potem utrzymywane przez 40 lat. Wielki nauczyciel reformacji, wysoko ceniąc kwalifikacje teologiczne⁸⁵ oraz działalność księcia Albrechta, wymieniał z nim listy⁸⁶, pomagał przy układaniu statutu Albertyny⁸⁷, kierowanej przez jakiś czas przez jego zięcia Geорга Sabinusa⁸⁸. Warto także podkreślić, że Melanchton uczcił ślub księcia Albrechta z Anną Marią panegirykem, tłoczonym w królewieckiej drukarni⁸⁹. Wzbogacił również melanchtoniana⁹⁰ Kammerbibliothek o nowe

⁸⁰ Miał co najmniej 3 jego pisma. Do jednego wymienionego w katalogu z 1576 r. (Thielen, *Kammerbibliothek I*, s. 208) należy dodać dwa znajdujące się w klocek z sygnaturą Kammerbibliothek przechowywanych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (sygn. Ob. 6. II. 2402—2405).

⁸¹ Miał co najmniej 16 pism Dietricha. Do 9 pozycji zarejestrowanych w katalogu z 1576 r. (Thielen, *Kammerbibliothek I*, passim) należy dodać 7 opatrzonych sygnaturami Kammerbibliothek przechowywanych obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (sygn. Ob. 6. II 316; 744; 1333; 1672; 2472; 2474; 4202).

⁸² Voigt, *Briefwechsel*, s. 173; K. Bernhardt, *Veit Dietrich. Leben und Werk*, Nürnberg 1958, s. 6.

⁸³ K. Bernhardt, op. cit., s. 6.

⁸⁴ Voigt, *Briefwechsel*, s. 199; Tschackert, UB 3, Nr 1900; Bernhardt, op. cit., s. 220.

⁸⁵ R. Stupperich, *Melanchthon und der deutsche Osten*, [w:] *Festschrift für Bernhard Stasiewski*, Hrsg. G. Andrianyi, G. Gottschalk, Köln—Wien 1975, s. 93—95.

⁸⁶ R. Faber, *Philipp Melanchtons Briefe an Albrecht, Herzog von Preussen*, Königsberg 1811; Hubatsch, *Europäische Briefe*, s. 121—126.

⁸⁷ G. v. Selle, *Geschichte der Albertus-Universität zu Königsberg in Preussen*, 2. Aufl., Würzburg 1956, s. 15; W. Hubatsch, *Albrecht von Preussen. Seine Bedeutung für Reformation*, s. 21.

⁸⁸ Zob. listę „Die geschäftsführenden Rektoren der Albertus-Universität 1544—1944” zamieszczoną — W. Hubatsch, I. Gundermann, *Die Albertus-Universität zu Königsberg/Preussen in Bildern*, Würzburg 1966, s. 69.

⁸⁹ Drukarze, s. 234; Ph. Melanchton, *De nuptiis Alberti Prussiae ducis epistola*, Królewiec, haer. Luffti, 1550, 4°.

⁹⁰ Było ich co najmniej 17 pozycji. Do 16 wymienionych przez Katalog z 1576 r.

pozycje zaopatrzone w odręczne dedykacje dla księcia⁹¹. Myślał nawet w pewnym okresie o osiedleniu się w Prusach⁹². W świetle zasygnalizowanych faktów jedynym wytłumaczeniem tak nikłej reprezentacji twórczości Melanchtona w srebrnej bibliotece jest to, że właśnie na czas jej powstawania stosunki między nim a księciem Albrechtem, na skutek działalności Andrzeja Osiandra, znacznie ochłodziły⁹³. Ociepliły się, nie osiągnąjąc jednakże wcześniejszej temperatury, kiedy na dworze królewskim wygasło zainteresowane dla srebrnych opraw.

W srebrne okładki oprawione zostały ponadto dzieła tak popularnych autorów religijnych jak: Blanckenberga (Qu. 2), Musculus (Okt. 2) — znanych przede wszystkim jako autorów *Teufelbücher*⁹⁴, cenionego przez Albrechta Huberina⁹⁵ (Fol. 10) oraz wybitnego hagiografa Ludwiga Rabego⁹⁶ (Qu. 3).

Egzemplarz 2 edycji *Meklemburgische Kirchenordnung* (Qu. 2) zawdzięcza swoje miejsce w srebrnej bibliotece zainteresowaniu księcia Albrechta tego typu wydawnictwami⁹⁷ oraz jak można przypuszczać, wysokiej pozycji na dworze królewskim Johanna Aurifabera⁹⁸, który odegrał pierwszoplanową rolę w jego opracowaniu⁹⁹, co wykorzystał później władca pruski, wyznaczając go do udziału w konstrukcji *Preussische Kirchenordnung*, drukowanego w Królewcu w 1558 r.¹⁰⁰

(Thielen, *Kammerbibliothek I*, passim) należy dodać jeden druk z sygnaturą *Kammerbibliothek* znajdujący się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (Ob. 6. II 1377).

⁹¹ Na karcie tytułowej dzieła M. Luther i Ph. Melanchton, *Propositiones Theologicae, Vvitebergae, 1558, 8°* (obecna sygn. Ob. 6. II 670) z przedmową Melanchtona znajduje się następująca dedykacja: "Illustrissimo Principi et D(omi)ne, || D(omino). ALBERTO Seniori, Marchio||ni Brandenburgensi etc. Ducis Prus||siae etc. D(omi)no suo clementis(simo)".

⁹² *Corpus Reformatorum*. vol. 6, Halle 1839, s. 433.

⁹³ Stupperich, *Melanchthon*, s. 95.

⁹⁴ H. Grimm, *Die deutschen Teufelbücher des 16. Jahrhunderts. Ihre Rolle im Buchwesen und ihre Bedeutung*, *Archiv f. Gesch. d. Buchw.*, 2, 1960, s. 522, 548, 520 i inne.

⁹⁵ W księgozbiórce prywatnym księcia Albrechta było co najmniej 7 jego druków. Do 4 pozycji zarejestrowanych przez katalog z 1576 r. (Thielen, *Kammerbibliothek I*, s. 207—208, 215) należy dodać 3 pozycje znajdujące się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (syg. Ob. 6. II 692; 734; 4379) ukryte w klockach jako adligaty.

⁹⁶ Wagenmann, *Rabus Ludwig*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, 32, Berlin 1970 (przedr. z 1891 r.), s. 99.

⁹⁷ Thielen, *Kammerbibliothek I*, passim, rejestruje kilka różnych „Kirchenordnungen”.

⁹⁸ Zob. G. Hammon, *Aurifaber Johann*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, 1, Berlin 1953, s. 457.

⁹⁹ A. E. Richter, *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts*, 2 Bd., Weimar 1846, s. 115.

¹⁰⁰ W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. 1, Göttingen 1968, s. 39.

Oddzielne miejsce w omawianej kolekcji zajmuje wolumin Okt. 1, związany z osobą księcia Albrechta. Zawiera on druk Andrzeja Osiandra *Evangelische Histori*. Jest on niemieckim przekładem łacińskiej edycji *Evangelienharmoniae*, wydanej w Bazylei w 1537 r.¹⁰¹ Z autorem druku poznał się książę Albrecht w 1523 r. w Norymberdze; po pewnym czasie znajomość tę uznał za niezwykle ważną i pożyteczną dla siebie. W 1549 r. sprowadził Osiandra do Królewca, powierzając mu stanowisko profesora teologii w Albertynie i inne funkcje, wykorzystywane przez Osiandra dla propagowania swojej oryginalnej koncepcji, sprzecznej w niektórych punktach z luteranizmem¹⁰². Budziła ona gwałtowny sprzeciw nie tylko na obszarze Prus Książęcych, ale także poza ich granicami. Książę Albrecht był jednakże jej gorącym zwolennikiem¹⁰³, czego wyrazem jest m.in. egzemplarz ze srebrnej biblioteki (Okt. 1), zawierający druk jego faworyta. Osiander odpłacał się swojemu protektorowi dedykując mu wiele swoich dzieł — zawierają one dedykacje drukowane¹⁰⁴, a także i rękopiśmienne¹⁰⁵. Wolumin z drukiem Osiandra dowodzi, że księżna Anna Maria miała pewien wpływ na dobór druków, nie dzieląc bowiem poglądów podopiecznego księcia¹⁰⁶, mimo uprzywilejowanej pozycji jaką zajmował na dworze, nie poleciła żadnego jego druku ozdobić srebrną oprawą.

W świetle inwentarza *Kammerbibliothek*¹⁰⁷ w dyspozycji księcia Albrechta był także tom Qu. 4, zawierający pouczenie księżnej Elżbiety von Braunschweig-Lüneburg, wdowy po Erichu I, matki księżnej Anny Marii dla swego syna Ericha młodszego. Do Królewca księga ta przywieziona została najprawdopodobniej przez Annę Marię już w 1550 r. z okazji jej

¹⁰¹ G. Seebass, *Bibliographia Osiandrica. Bibliographie der gedruckten Schriften Andreas Osiander d.A (1496—1552)*, Nieuwkoop 1971, Nr 241.

¹⁰² Problematykę osiandryzmu oraz kontaktów Osiandra z księciem Albrechtem omawiają m.in. prace: G. Seebass, *Das reformatorische Werk des Andreas Osiander*, Nürnberg 1967; Fligge, op. cit.; M. Stupperich, *Osiander in Preussen 1549—1552*, Berlin 1973.

¹⁰³ Katalog z 1576 r. (Thielen, *Kammerbibliothek I*, passim) notuje 14 prac Osiandra i tzw. „Streitschriften” polemizujących z jego nauką. Faktycznie było ich znacznie więcej. Unaocznia to następujący przykład: w katalogu z 1576 r. (Thielen, *Kammerbibliothek II*, s. 212) pod sygn. C 44 stoi tylko „Widerlegung Philipp: Doc[?] Osiandri”, a w rzeczywistości jest to tylko pierwszy tytuł klocka zawierającego 11 Osiandrica (Pol. 6 II 807—817).

¹⁰⁴ Np. takie dedykacje są w następujących pismach: *An filius dei fuerit incarnandus*, Königsb. 1550, Seebass, nr 50.1; *De unico mediatore*, Königsberg 1551, Seebass 59; *Von dem Einigen Mitler*, Königsberg 1551, Seebass, nr 56.1.

¹⁰⁵ J. Tondel, *Rękopiśmienne dedykacje autorskie dla księcia Pruskiego Albrechta Hohenzollern-Ansbach oraz jego syna w zbiorach Biblioteki Głównej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, *Zapiski Historyczne*, 50, 1985, s. 111, przyp. 8.

¹⁰⁶ Stupperich, *Osiander*, s. 273.

¹⁰⁷ Thielen, *Kammerbibliothek II*, s. 244, por. Schwenke-Langé, s. 6, Thielen, s. 123.

ślubu z księciem Albrechtem¹⁰⁸. Bliżej utworem teściowej, zaliczanej do wybitnych postaci niemieckiego humanizmu, z którą utrzymywał książe Albrecht przez kilkanaście lat kontakt listowny¹⁰⁹, zainteresował się, jak się przypuszcza, w 1562 r., kiedy powziął zamiar napisania podobnych nauk¹¹⁰ dla swego syna Albrechta Fryderyka¹¹¹.

Z powyższego omówienia zawartości treściowej srebrnej kolekcji wynika, iż zgodnie z duchem czasu i miejsca oraz „ideologii” jej fundatorów¹¹² zawierała wyłącznie piśmiennictwo religijne, charakterystyczne dla katalogu lektury najszerszych kręgów czytelniczych epoki Reformacji. Pierwsze miejsce zajmowała w nim *Biblia*, na dalszym planie były modlitewniki oraz niezwykle popularne dla XVI w. postylle, pogłębiające nie tylko znajomość Pisma św., ale spełniające również funkcje wychowawcze, a także inna literatura służąca *praxi pietatis*¹¹³.

Była więc srebrna biblioteka, w aspekcie jej struktury treściowej, standardowym zbiorem dla czasów Reformacji popularnej literatury religijnej, gromadzonej w bibliotekach domowych¹¹⁴.

Jej popularny charakter podkreśla także fakt, że zawierała on wyłącznie piśmiennictwo w języku niemieckim, mimo iż księżna Anna Maria, główna jej fundatorka, świetnie władała językami klasycznymi¹¹⁵, zdecydowanie przewyższając pod tym względem swego męża, najchętniej posługującego się językiem niemieckim¹¹⁶.

Taka „struktura” językowa omawianej kolekcji była charakterystyczna dla większości księgozbiorów XVI w., w których stopniowo narastała

¹⁰⁸ Schwenke-Lange, s. 6.

¹⁰⁹ I. Klettke-Mengel, *Briefwechsel von Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg und Albrecht von Preussen: Ein Fürstenbriefwechsel der Reformationszeit*, Göttingen 1954, tejsze, *Die Sprach in Fürstenbriefen der Reformationszeit untersucht am Briefwechsel Albrechts von Preussen und Elisabeth von Branschweig-Lüneburg*, Köln u. Berlin 1976.

¹¹⁰ Ten typ utworów był bardzo popularny w Niemczech w epoce reformacji, zob. Scheller, op. cit., s. 22—23.

¹¹¹ Rękopis tego pisma: „Untterweissung vnd Lehre, meinem lieben sone Albrecht Fridrichen geboren Hertzogen in Preussen” znajduje się obecnie w zbiorach BUT pod sygn. Rps 88/II, pierwotna sygn. ☉ II, późniejsza 1928. Warto wspomnieć, że Anna Maria jest również autorką „Fürstenspiegel” dla Albrechta Fryderyka, którego XVI-wieczny odpis zaopatrzonej w ekslibris biblioteki Wallenroda znajduje się obecnie w zbiorach BUT pod sygn. Rps 94/II.

¹¹² Tielen, s. 124.

¹¹³ Por. ibid., s. 181.

¹¹⁴ Ibid., s. 124.

¹¹⁵ Hubatsch, op. cit., s. 277; Scheller, op. cit., s. 35—36.

¹¹⁶ K. Forstreuter, *Die deutsche Sprache im auswärtigen Schriftverkehr des Ordenlandes und Herzogtums Preussens*, [w:] tegoż, *Beiträge zur Preussischen Geschichte im 15. und 16. Jahrh.*, Heidelberg 1960, s. 18. Na upodobanie księcia Albrechta do książki niemieckiej wskazuje także jednoznacznie jego Kammerbibliothek, określała, ze względu na zdecydowaną przewagę druków niemieckich, „Deutsche Liberei”. Zob. Thielen, *Kammerbibliothek II*, s. 242.

literatura w językach narodowych aż do jej wyraźnej przewagi¹¹⁷. Wiele księgozbiorów pozbawionych było zupełnie dzieł w językach klasycznych. Dokumentuje to m.in. katalog¹¹⁸ biblioteki Elżbiety von Braunschweig-Lüneburg, wszechstronnie wykształconej teściowej księcia Albrechta, jak już wspomniano czołowej postaci życia umysłowego Niemiec XVI w., rejestrujący wyłącznie piśmiennictwo w języku niemieckim.

Druki zawarte w woluminach srebrnej biblioteki nie były najprawdopodobniej czytane, na co wyraża się wskazywać brak śladów lektury na zachowanych w Bibliotece Uniwersyteckiej egzemplarzach. Istotną przeszkodą w korzystaniu z nich stanowiła stosunkowo duża waga woluminów, czyniąca je mało wygodnymi w użyciu. Oprawa Fol. 7 bez druku waży 2,275 kg. Ciężar pozostałych opraw razem z drukami, przechowywanych w Bibliotece Uniwersyteckiej, waha się w formacie folio od 3,32 kg (Fol. 6) do 5,37 kg (Fol. 2); z dwóch zachowanych woluminów formatu quarto, jeden (Qu. 1) ma 2,14 kg, a drugi (Qu. 3) — 2,24 kg.

Książęca para, chcąc czytać druki zawarte w srebrnej bibliotece, mogła sięgnąć do poręczniejszych i łatwiejszych w korzystaniu tomów oprawionych w deski obciążone skórą¹¹⁹, jakie znajdowały się w Kammerbibliothek, w której większość druków ze srebrnej kolekcji miała swoje duplikaty¹²⁰.

Nie ulega więc wątpliwości, że srebrna biblioteka należała do tej grupy książęcych księgozbiorów tamtych czasów, stanowiących zdecydowaną większość, które przeznaczone były do podziwiania, a nie do czytania¹²¹.

GENEZA SREBRNEJ BIBLIOTEKI

Srebrne oprawy były jednym z typów oprawy złotniczej, jakiej używano przede wszystkim do zdobienia ksiąg liturgicznych w okresie średniowiecza¹²². Rozpowszechnione były na terenie całej Europy¹²³. Ślady srebrnych opraw znajdujemy także w inwentarzach librarii krzyżackiej

¹¹⁷ Widać to wyraźnie na przykładzie bibliotek parafialnych z terenu Prus Książęcych zob. Gundermann, *Die Anfänge der ländlicher*, s. 140—150; por. także K. Głombowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1960, s. 59—60.

¹¹⁸ I. Mengel, *Ein bisher unbekanntes Bücherinventar der Herzogin Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg aus dem Jahre 1539*, *Jahrbuch der Gesellschaft für niedersachs. Kirchengeschichte*, 50, 1952, s. 52.

¹¹⁹ Np. druk Brenz „Heilsame und nützliche Erklärung.. über Catechismus”, Franckfurt am Main 1552, znajdujący się w zbiorach Kammerbibliothek pod sygn. A 24, (późniejsze: C. B. 35 i Ce 146, aktualna sygn. Ob. 6. III 495) zaopatrzone jest w deski obciążone brązową skórą, zdobioną tłokami, radełkiem oraz tłoczoną złotem plakietką.

¹²⁰ Thielen, s. 122.

¹²¹ K. Schottenloher, *Bücher bewegten die Welt. Eine Kulturgeschichte des Buches*, Stuttgart 1968, s. 225.

¹²² Loubier, op. cit., s. 23—54.

¹²³ Ibid., zob. także Dahl, op. cit., s. 56—62; K. Głombowski, H. Szwejkowska, *Książka rękopiśmienna i biblioteka w starożytności i średniowieczu*, Warszawa 1971, s. 155—156.

na terenie Państwa Zakonnego¹²⁴. Książki te, reprezentujące zazwyczaj nie tylko dużą wartość artystyczną, ale i materialną, w wyniku wojen zamykających ostatni etap dziejów państwa krzyżackiego, w większości przypadły. Żadna z nich nie dotarła w 1541 i 1543 r. na zamek królewiecki razem z 330 tomami z biblioteki w Tapiawie¹²⁵ (zawierała ona wiele ksiązek z bibliotek pokrzyżackich), by powiększyć liczbę znajdujących się tam ksiązek ozdobionych srebrną dekoracją. Miejsce na ten typ luksusowej książki znalazło się na zamku nad Pregołą w zasadzie od momentu, kiedy przestał być siedzibą Wielkiego Mistrza Zakonnego, a stał się rezydencją świeckiego władcy Prus Książęcych. Książę Albrecht, popierający uczonych oraz artystów — Retyk pisał o nim: „Omnium doctorum ac clarorum virorum nostra aetate Moecenas”¹²⁶ — nadał życiu dworskiemu cechy właściwe dworom epoki Odrodzenia¹²⁷.

Jednym z jego najbardziej widocznych atrybutów był przepych, zamiłowanie do zbytku. Świadczą o tym między innymi inwentarze rejestrujące przedmioty ze srebra, jakie zgromadzone były na zamku królewieckim¹²⁸. Wśród nich znajdowały się książki zaopatrzone w srebrne dekoracje. Pierwsza z nich trafiła chyba w 1527 r.¹²⁹ Były to głównie modlitewniki małego formatu pokryte aksamitem, ozdobionym wykonanymi ze srebra płytkami, zwykle grawerowanymi albo odlewanyymi ornamentami. Umieszczone były one pośrodku zwierciadła oprawy oraz na jego rogach. Srebrne były także klamry. Ten typ oprawy przeważał zdecydowanie w księgozbiornie pierwszej żony księcia Albrechta, Doroty. Świadczą o tym niektóre jej książki przechowywane obecnie w zbiorach Biblioteki Augusta w Wolfenbüttel¹³⁰ oraz Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu¹³¹. Chyba podobnie wyglądały „Silberne Buchlein”¹³² córki Doroty

¹²⁴ *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, Hrsg. von Walther Ziesemer, Wiesbaden 1968 (przedr. z 1921 r.), s. 507, 27; 232, 29; 237, 21; 242, 14; por. H. G. Malz, *Das Bibliothekswesen des Deutschen Ritterordens in Preussen unter besonderer Berücksichtigung des Verzeichniss der Ordensbibliothek Tapiaw*, (Hausarbeit dem Bibliothekar-Lehrinstitut des Landes Nordrhein-Westfalen zur Prüfung für den höheren Dienst an wissenschaftlichen Bibliotheken im Herbst 1970) Köln 1970 (maszyn. powiel.) s. 38 (tytuł podrozdziału: *Pretiosa in Deutschenordensbibliotheken*).

¹²⁵ Malz, op. cit., s. 69 (tytuł podrozdziału: *Ein Einbandgestaltung*).

¹²⁶ Zob. przedruk *Narratio Prima Nicolai Copernici*, [w:] J. Kepler, *Gesammelte Werke*, Bd. 1, hrsg. M. Caspar, München 1938, s. 28.

¹²⁷ Zob. Thielen, s. 204.

¹²⁸ Kilka z nich wymienia Thielen, s. 70, 212, przyp. 42.

¹²⁹ Zob. E. Kuhnert, *Das Gebetbuch der Herzogin Dorothea, Gemahlin Albrechte von Preussen, von 1527*, Evangelische Gemeinde, Jg. 55, 1900, s. 266; Thielen, s. 119.

¹³⁰ Chodzi o słynny rękopiśmienny modlitewnik księżnej Doroty, zob. I. Gundermann, *Untersuchungen zum Gebetbüchlein der Herzogin Dorothea von Preussen*, Köln u. Opladen, 1966, s. 16—21.

¹³¹ Pod sygn. Ob. 6. II 4498—4500 kryje się modlitewnik ozdobiony oprawą sakwową (wspomina o nim Glauning, op. cit., s. 149—150); Sygnaturą Ob. 6. II

i księcia Albrechta, Anny Zofii, wywiezione po jej ślubie z Johannem Albrechtem Meklemburskim do Schwerina¹³³. Należy przypuszczać, że w ciągu dwóch lat między zgonem księżnej Doroty a drugim małżeństwem księcia — księgozbiór dworski nie wzbogacił się o nowe luksusowe woluminy¹³⁴, władca pruski bowiem nie przejawiał, jak się wydaje, zbyt dużego zainteresowania dla pięknej książki¹³⁵.

Księżna Anna Maria odznaczająca się wrodzoną skłonnością do przepychu, a także, jak to niektórzy określają, „chorobliwą rozrzutnością”¹³⁶, znacznie przewyższyła w upodobaniu do luksusu księżną Dorotę. Ale właśnie dzięki tym jej cechom, mającym oparcie w jej dochodach, pieniądzach małżonka, a także pożyczkach, jakie zaciągała u dworzan¹³⁷ i mieszczan¹³⁸, powstała srebrna biblioteka.

Początek jej dał ozdobiony srebrną oprawą rękopis jej matki, jaki przywoziła do Królewca z okazji ślubu. Następne co najmniej 16 woluminów zamówiła już jako „księżna w Prusiech”. Bezpośredni udział księcia Albrechta w powstaniu srebrnej biblioteki był znacznie skromniejszy, tylko trzy woluminy wiążą się bezpośrednio z jego osobą. Dwa woluminy (Fol. 1, Qu. 1), jeden z nich zawierający *Biblię*, a drugi *Nowy Testament*, były prezentami księcia Albrechta dla Anny Marii. Trzecia oprawa zamówiona przez księcia w warsztacie złotniczym do druku Osiandra (Okt. 1) miała być, jak można przypuszczać, podarunkiem dla „ojca du-

4489 opatrzony jest natomiast pergaminowy modlitewnik księżnej Doroty zawierający „Feuerzeug christlicher Andacht”, Nürnberg 1536, por. I. Gundermann, *Das Feuerzeug christlicher andacht“ eine Gebetsammlung Herzog Albrechts v. Preussen*, Zeitschrift für Kirchengeschichte, F. 15, 72, 1966, s. 57—107; te jż e, *Untersuchungen*, s. 37—44.

¹³² Lange - Schwenke, s. 12.

¹³³ Poszukiwania tych książek wśród rękopisów i starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Rostocku nie dały pozytywnego rezultatu.

¹³⁴ W Kammerbibliothek znajdowały się one na pięciu regałach gromadzących „Libri extraordinarii”, zob. Thielen, *Kammerbibliothek I*, s. 217—219.

¹³⁵ Zdania tego są m.in.: Schwenke - Lange, s. 4; Kuhnert, s. 251; natomiast Thielen, *Kammerbibliothek II*, s. 243—244, Petersohn, op. cit., s. 340 chcą widzieć w księciu Albrechcie bibliofila. Ten ostatni pogląd nie jest jednak przekonywający w świetle rękopisu księcia Albrechta „Unterweisung” (zob. przyp. 111) opatrzonemu w deski pokryte brązową skórą, ozdobioną bardzo skromną dekoracją. Podobną oprawę posiada tom przechowywany w Bibliotece Instytutu Mazurskiego, sygn. PTH — S. 133, na dwóch stronach którego umieszczona jest ręką Albrechta modlitwa, zob. przyp. 72. Ostateczny pogląd w tej materii przyniesie pełna ewidencja zachowanych opraw pochodzących z księgozbioru księcia Albrechta.

¹³⁶ Thielen, s. 19; Hubatsch, s. 277; Voigt, *Fürstenleben und Fürstensitte 16 Jh.*, Raumers Historische Taschenbuch, 6, 1835, s. 241—244; Scheller, op. cit., s. 51.

¹³⁷ Np. 30 talarów pożyczyła u polskiego szlachcica, zob. B. Poschmann, J. Małłek, *Inwentarz mienia Marcellego Konarskiego, dworzanina księcia Albrechta Pruskiego z roku 1562*, Zapiski historyczne, 47, 1982, z. 4, s. 144.

¹³⁸ Schwenke - Lange, s. 13; Scheller, op. cit., s. 54.

chowego” księcia. Została jednak na zamku z powodu przedwczesnej śmierci Osiandra (zmarł w 1552 r.).

W świetle wyżej przytoczonych faktów srebrna biblioteka powinna być określana imieniem księżnej Anny Marii, a nie pierwszego władcy pruskiego. Nazywanie 20 woluminów ozdobionych srebrnymi oprawami około poł. XVI w. prawie w całości przez złotników królewieckich „srebrną biblioteką księcia Albrechta Pruskiego [podkr. — J. T.] i księżnej Anny Marii”, ma jednak swoje uzasadnienie nie tylko w tradycji, ale także w tym, że książę Albrecht oprócz zakupu trzech opraw zapewnił swojej rozrzutnej i tonącej w długach małżonce, zastawiającej na poczet pożyczek nawet srebrne oprawy¹³⁹, finansowe możliwości realizacji jej upodobania do zbytku, znajdującego dodatkową podniechęć w atmosferze życia dworskiego nacechowanego renesansowym umiłowaniem sztuki i przepychu, którego twórcą był wszakże władca pruski.

DZIEJE SREBRNEJ BIBLIOTEKI DO 1945 ROKU

Nie mamy dokładnej wiadomości, gdzie były przechowywane pierwotnie woluminy srebrnej biblioteki; prawdopodobnie w jednym z pomieszczeń zamkowych zamieszkiwanym przez księżną Annę Marię. Może był to pokój księżnej wzmiankowany w inwentarzu z 1567 r., w którym zgromadzone były przedmioty ze srebra¹⁴⁰. Według spisu z 1568 r. majątku pozostawionego przez księcia Albrechta oraz jego drugą żonę, 18 tomów srebrnej biblioteki znajdowało się w szafie stojącej w roku pokoju¹⁴¹, która, o czym warto wspomnieć, mieściła jeszcze 4 tomy, wszystkie in folio, przeniesione z sypialni księżnej Anny Marii: 1. Buch von heylige Ehestande Era: Sarcerij, 2. Kurtz unnd einfältig auselegung M. Anthonij Coruinij, 3. *Trost Spiegel* Johan Policarij, 4. Der dritte aller bucher unnd Schriften Lutheri¹⁴². Nie wiadomo jednak, do kogo ten pokój należał i gdzie był położony. Dwa pozostałe woluminy w świetle spisu z 1568 r.¹⁴³ przechowywane były razem z innymi książkami Kammerbibliothek księcia Albrechta, ulokowanymi w sali moskiewskiej. Prawie 10 lat później oba tomy były dalej na tym samym miejscu¹⁴⁴. W 1583 r., kiedy połączo-

¹³⁹ W posiadanie jednej z nich wszedł w roku 1563 albo i wcześniej, za pośrednictwem królewieckiej mieszczki Bastian Markischin, gdański kupiec Franz Müller, któremu księżna była winna 200 talarów. Książka ta najprawdopodobniej nie wróciła do Królewca, w każdym bądź razie w roku 1567, na rok przed zgonem księcia Albrechta, jak i księżnej Anny Marii, znajdowała się jeszcze w rękach wierzyciela, zob. Schwenke-Lange, s. 13; Scheller, op. cit., s. 53—54.

¹⁴⁰ Schwenke-Lange, s. 13.

¹⁴¹ Deutsches Zentralarchiv Abt. Merseburg, sygn. Rep. 42 I K. Nr 1—2. „Verzeichnis über die Verlassenschaften des Herzogs Albrecht von Preussen und zainer Gemahlin Anna Maria geb. Herzogin in Braunschweig-Lüneburg”, 1568, s. 41.

¹⁴² Ibid., s. 43.

¹⁴³ Ibid., s. 98, nr 16, 17.

¹⁴⁴ Thielen, *Kammerbibliothek I*, s. 218.

no bibliotekę prywatną i zamkową, żadna ze srebrnych opraw nie znalazła się w tym nowym księgozbiorniku. Włączone zostały do niego dopiero w 1611 r.¹⁴⁵, co wiąże się z faktem przejęcia przez elektora Jana Zygmunta, jeszcze za życia chorego Albrechta Fryderyka, władzy w Prusach Książęcych oraz postanowieniami zawartymi w testamencie¹⁴⁶ księcia Albrechta. Równocześnie sporządzono inwentarz, wymieniający 21 książek¹⁴⁷ w srebrnych oprawach.

Wszystkie owe tomy umieszczone zostały w specjalnej dla nich przygotowanej zakratowanej szafie, stojącej w jednym z kilku pomieszczeń zajmowanych przez bibliotekę na drugiej kondygnacji zamku w jego południowo-zachodnim rogu¹⁴⁸. Zabezpieczenie z krat miało chronić woluminy srebrnej biblioteki przed kradzieżą, a także przed ich dalszym niszczeniem. Wszakże w XVII w. srebrna kolekcja nosiła już ślady dewastacji. Wskazuje na nie dokument z 1638 r. wystawiony przez Komisję powołaną do rewizji inwentarzy Biblioteki Zamkowej, w którym odnotowano brak klamer przy kilku tomach¹⁴⁹. Braki te zostały potwierdzone przez dokument rewizji przeprowadzonej w 1640 r. przez ówczesnego kierownika biblioteki Zygmunta Weiera¹⁵⁰. Indeks, będący rezultatem skontrunk zbiorów zamkowych przeprowadzonego przez komisję w 1657 r., podaje na samym początku, że 20 egzemplarzy srebrnej biblioteki znajdowało się w zakratowanej szafie razem z: 10 woluminami formatu 4° opatrzonymi oprawami ozdobionymi srebrną dekoracją, 9 in 8°, 3 w 12°. Pełen rejestr zawartości szafy uzupełniały jeszcze 4 numery¹⁵¹.

Niedługo potem, bo w 1667/1668 r.¹⁵², w zakratowanej szafie oprócz 20 egzemplarzy srebrnej biblioteki było tylko 8 innych książek¹⁵³.

¹⁴⁵ Lilienthal, op. cit., s. 752; Schwenke-Lange, s. 14; Kuhnert, s. 99.

¹⁴⁶ Kuhnert, s. 67; Petersohn, op. cit., s. 356.

¹⁴⁷ Schwenke-Lange, s. 14.

¹⁴⁸ Na temat lokalu biblioteki zamkowej zob. Kuhnert, s. 90—91.

¹⁴⁹ Zob. ibid., s. 108.

¹⁵⁰ Ibid., s. 109.

¹⁵¹ Ibid., s. 110.

¹⁵² Ibid., s. 117.

¹⁵³ Zawartość szafy nie zmieniała się przez dłuższy czas. Bock (Schubart, op. cit., s. 159) pisał o 28 książkach. Opierając się na informacjach zawartych w starej, XVIII—XIX-wiecznej, literaturze przedmiotu, a także książkach Biblioteki Zamkowej przechowywanych obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, można kilka pozycji spośród owych 8 woluminów zidentyfikować. Były wśród nich „Unterweisung” księcia Albrechta dla syna — wymienia ten tom Lomeier, op. cit., s. 267; Lilienthal, op. cit., s. 752; „Mütterlichen Unterricht für Anna Maria” autorstwa jej matki Elżbiety von Braunschweig-Lüneburg (zob. Baczko, op. cit., s. 444). Prawdopodobnie między tymi książkami był również wolumin zaopatrzony w oprawę sakwową, zawierający psalmy Schmaltzinga i Lutra, będący prezentem księcia Albrechta dla jego pierwszej żony Doroty. W tomie tym przechowywanym obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (sygn. Ob. 6 II 4498—4500) na wewnętrznej stronie górnej okładki figuruje napis naniesiony

Kolejna rewizja księgozbioru, przeprowadzona w latach 1666 i 1667 przez jednego z najznakomitszych kierowników Biblioteki Zamkowej Marcina Sylwestra Grabego, nie wniosła nic nowego w stosunku do ustaleń wcześniejszych kontroli¹⁵⁴. Warto tutaj wspomnieć, że liczba kilku brakujących klamer — były to w zasadzie jedyne zniszczenia, jakim uległa srebrna biblioteka do poł. XVIII w. — zmniejszyła się o dwie. W 1680 r. podskarbi (Schatzmeister) Joh. Reger uzupełnił klamry przy tomie Qu. 4¹⁵⁵. Z wielu prac Grabego¹⁵⁶ porządkujących zbiory zamkowe, na uwagę zasługuje wykonany przez niego katalog Kammerbibliothek, w którym zarejestrował woluminy należące do srebrnej biblioteki¹⁵⁷. Srebrna kolekcja, mimo zasygnalizowanych uszkodzeń, w sumie przedstawiała się okazale. Budziła zainteresowanie wielu przybyszów odwiedzających miasto nad Pregołą. Oglądał ją m.in. 11 listopada 1711 r. car rosyjski Piotr I, oceniając najwyżej jej walory spośród pokazanych mu skarbów Biblioteki Zamkowej¹⁵⁸. Wypadnie nadmienić, że Piotr I, przejawiający zainteresowanie drukarstwem oraz książką od najmłodszych lat¹⁵⁹, zgromadził księgozbiór liczący około 2 tys. tomów¹⁶⁰, z którego do naszych

ołówkiem — „Silberbibliothek 25”. O. Glauning (*Der Buchbeutel in der bildenden Kunst*, Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgraphik, 63, 1926, s. 149—150), opierając się na relacji ówczesnego dyrektora Staats- und Universitäts — Bibliothek w Królewcu, pisze, że na jeszcze jednym woluminie ozdobionym oprawą sakwową, również będącym prezentem księcia Albrechta dla księżnej Doroty, figuruje napis: „Silberbibliothek 24”. Ten sam napis opatrzony liczebnikiem 27 znajduje się na pergaminowym druku „Feuerzeug Christlichen Andacht, Nürnberg 1536”, przechowywanym również w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (sygn. Ob. 6 II 4489). Napis „Silberbibliothek” figurujący na trzech wymienionych tomach oznaczać może tylko wspólne miejsce przechowywania tych woluminów z 20 egzemplarzami ozdobionymi srebrnymi oprawami.

¹⁵⁴ Kuhnert, s. 117—118.

¹⁵⁵ Schwenke-Lange, s. 14.

¹⁵⁶ Znany szerzej jest jako autor doskonałego rejestru książek podarowanych przez księcia Bogusława Radziwiła Bibliotece Zamkowej w Królewcu pt. *Catalogus librarum... a Boguslav Radziwill... Regiomonti Bibliothecae legato donatorum 1668*. Królewiec, Frid. Reusner, 1673, 2° (BUT sygn. Pol. 7. III, 171) zob. C. Diesch, *Fürst Boguslav Radzivil und seine Bücherschenkung an die Königsberger Schlossbibliothek*, [w:] *Festschrift Georg Leyh*, Leipzig 1937, s. 117—128; P. Buchwald-Pelcowa, *Inwentarz biblioteki Macieja Grabskiego*, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2, 1966, s. 319.

¹⁵⁷ Kuhnert, s. 132.

¹⁵⁸ Lilienthal, op. cit., s. 753, zob. także: *Beschluss des Grubischen Diarii von Anno 1711 bis 1713*, Erleutertes Preussen, 5, 1741, s. 488; P. Wagner, *Ein Bericht über Peters d. Gr. Aufenthalt zu Königsberg*, Altpreussische Monatschrift, 16, 1879, s. 360.

¹⁵⁹ *Sbornik vypisok iz archivnykh bumag o Petre Velikom*, t. 1, Moskva 1872, s. 269.

¹⁶⁰ E. I. Bobrova, *Biblioteka Petra I. Ukazatel — spravnočnik*, Leningrad 1978, s. 11.

czasów zachowały się m.in. dwie książki zaopatrzone w srebrną dekorację¹⁶¹.

Nie zawsze jednak można było oglądać najcenniejszą kolekcję zbiorów zamkowych. Na przykład podczas kilkumiesięcznego remontu pomieszczeń bibliotecznych w 1755/1756 r. nie była udostępniana razem z całym księgozbiorem¹⁶². Na znacznie dłuższy czas izolowały srebrną bibliotekę przed zainteresowanymi — wojny. Obawa przed jej zniszczeniem zmuszała kilkakrotnie administrację biblioteki do podjęcia decyzji o jej ewakuacji poza Królewiec. Po raz pierwszy stolicę Prus Wschodnich opuściła w związku z wojną siedmioletnią. Dnia 10 czerwca 1756 r. pod nadzorem Fryderyka Samuela Bocka¹⁶³ została zapakowana w skrzynie, do których włożono jeszcze ponad 20 rękopisów oraz druków, będących kiedyś osobistą własnością księcia Albrechta, wśród których była pergaminowa *Biblia Luffta* z 1560 r.¹⁶⁴ Ponadto w skrzyniach znalazły się m.in.: paczka zawierająca oderwane do srebrnych opraw klamry, a także najcenniejsze rękopisy. Już najprawdopodobniej następnego dnia ładunek ten, na kilkanaście miesięcy przed zajęciem Królewca przez wojska rosyjskie, odesłano do twierdzy w Kostrzynie nad Odrą¹⁶⁵.

Przez cały okres okupacji rosyjskiej Królewca księgi te pozostawały w kazamatach Kostrzyna. Na zamek wróciły w lecie 1763 r. Ósmego sierpnia cały transport przejmował w tajnej kancelarii Fryderyk Samuel Bock. Dnia 19 sierpnia i 3 września tr. poinformował, że kilka egzemplarzy w wilgotnych kazamatach Kostrzyna zostało uszkodzonych. Dotyczyło to przede wszystkim Fol. 7, którego dwa druki Brenza uległy całkowitemu zbutwieniu. Można jeszcze dodać, że dużego uszczerbku doznał rękopis *Elisabeth von Braunscheig Mütterlichen Unterricht an Anna Maria*¹⁶⁶, odrestaurowany starannie w późniejszym czasie, a obecnie przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu¹⁶⁷.

Kolejny raz srebrna biblioteka opuściła Królewiec pod koniec 1806 r.— 16 grudnia cała kolekcja razem z cennymi rękopisami i inkunabułami spoczywała w 10 skrzyniach przygotowanych przez bibliotekarza Jana Fryderyka Gensichena do wysyłki do Kłajpedy. W ten sposób starano się uchronić najcenniejszą część zbiorów królewieckich przed grabieżą zbliżających się do Królewca wojsk napoleońskich. Po wycofaniu się Francuzów, dnia 22 grudnia 1807 r. zbiory w całości, zgodnie ze wcześniej sporządzonym spisem, jak podaje Georg Heinrich Nicolovius, znalazły się

¹⁶¹ M. N. Murzanova, *Pervye fondy rukopisnych knig Akademičeskoj Biblioteki*, [w:] *Istoričeskij očerok i obzor fondov rukopisnogo otdela Biblioteki Akademii Nauk*, Vyp. 1, Moskwa—Leningrad 1956, s. 62.

¹⁶² Kuhnert, s. 204—205.

¹⁶³ Schubart, op. cit., s. 159.

¹⁶⁴ Opisał ją Lilienthal, op. cit., s. 747, nr 16.

¹⁶⁵ Kuhnert, s. 202.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Sygn. Rps 4/I, sygn. królewiecka 1927.

na swoim pierwotnym miejscu¹⁶⁸. Pozostawały tam, chyba bez większych przemieszczeń¹⁶⁹, do czasu przeprowadzki zbiorów zamkowych do gmachu przy Königstrasse (dawniej Neue Sorge) pod nr 65/67. Nastąpiło to w 1810 r. i było wstępem do połączenia w 1827 r. biblioteki zamkowej i księgozbioru uniwersyteckiego w jedną bibliotekę noszącą nazwę Królewskiej i Uniwersyteckiej Biblioteki (Königliche u. Universitätsbibliothek)¹⁷⁰. W nowej siedzibie srebrne oprawy umieszczone zostały w jednej z trzech szaf¹⁷¹, w których schowane były najcenniejsze zabytki sztuki graficznej, rękopiśmiennej, typograficznej oraz różne osobliwości o charakterze muzealnym. Oglądać je można było na miejscu, ale i także poza Królewcem. Niektóre tomy prezentowano na różnego rodzaju wystawach. W 1856 r. np. część biblioteki eksponowana była na „Wystawie sztuki i przemysłu artystycznego” (Kunst — und Kunstindustrie — Ausstellung) w Monachium¹⁷², natomiast w 1882 r. na berlińskiej wystawie heraldycznej¹⁷³. W ostatnich dniach lipca 1894 r. pokazywana była z innymi cimeliami w dużej sali czytelnicy Biblioteki Uniwersyteckiej z okazji jubileuszu 350-lecia założenia Albertyny. W ciągu kilku dni zobaczyło ją przeszło tysiąc osób¹⁷⁴. W dwa lata później oglądali ją uczestnicy Rosyjskiego Kongresu Archeologicznego, jaki odbywał się w Królewcu¹⁷⁵.

W 1901 r. wspólnie ze zbiorami Królewskiej i Uniwersyteckiej Biblioteki przeniesiona została ze starego ciasnego gmachu przy Königstrasse do nowoczesnego budynku przy Mitteltragheim 22. Tutaj umieszczono ją w specjalnym pomieszczeniu nazywanym „Kupferzimmer” razem ze sztychami, atlasami, mapami, dziełami sztuki i innymi cimeliami. Spoczywała pod szkłem. Oglądać ją można było podobnie jak inne zbiory tej sali za zgodą dyrektora¹⁷⁶.

W sierpniu 1914 r., chcąc uchronić srebrną kolekcję przed niebezpieczeństwem, jakie niosła I wojna światowa, przewieziono ją do Berlina, gdzie umieszczona została wśród „rara” Biblioteki Królewskiej¹⁷⁷. Tam była pokazywana na wystawie poświęconej Lutrowi¹⁷⁸. Po wojnie wróciła

¹⁶⁸ Kuhnert, s. 226.

¹⁶⁹ Chociaż pieczętka z napisem „Bibliotheca Regiomontana”, jaką spotykamy na trzech woluminach (Fol. 2, 4, Okt. 1) wskazywałaby na to, że były one przechowywane przez jakiś czas w innym miejscu niż pozostałe egzemplarze.

¹⁷⁰ Kuhnert, *Die Königliche und Universitäts — Bibliothek*, s. 17.

¹⁷¹ Faber, *Geschichte der Königlichen Bibliothek*, s. 145.

¹⁷² Schwenke-Lange, s. 6.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ *Chronik der Königlichen Albertus — Universität zu Königsberg i Pr. für das Studien — und Etatsjahr 1894/1895*, Königsberg 1895, s. 45.

¹⁷⁵ *Chronik der Königl. Albertus — Univ.... 1896/1897*, Königsberg 1897, s. 41.

¹⁷⁶ H. Reinhold, op. cit., s. 7.

¹⁷⁷ *Bericht über die Verwaltung Königlichen und Universitäts-Bibliothek zu Königsberg im Jahre 1914/1915*, Königsberg 1915, s. 4.

¹⁷⁸ F. Gause, *Die Silberbibliothek*, s. 5.

do swojej macierzystej księżnicy i, podobnie jak wcześniej, poszczególne jej tomy wysyłano na różne ekspozycje. Była np. atrakcją wystawy zorganizowanej w święta wielkanocne 1928 r. z inicjatywy dyrektora Miejskich Zbiorów Sztuki (Städtische Kunstsammlungen) w pomieszczeniach zamku królewieckiego¹⁷⁹ oraz w 1930 r. — ekspozycji w Augsburgu, urządzonej z okazji 400-lecia zatwierdzenia konfesji augsburskiej przez Sejm Rzeszy¹⁸⁰.

Powszechnie dostępna stała się srebrna biblioteka od 1932 roku, kiedy to utworzono stałą wystawę tzw. „Schausammlung”¹⁸¹. Carl Diesch z perspektywy lat uznał ten fakt za najważniejsze osiągnięcie w czasie swojej dyktury w Państwowej i Uniwersyteckiej Bibliotece¹⁸² (z bibliotek niemieckich przed II wojną światową podobną stałą wystawę miała tylko Saksońska Biblioteka Krajowa — Sächsische Landesbibliothek w Dreźnie¹⁸³). Zainstalowano ją w starych pomieszczeniach krzyżackich zamku, odrestaurowanych wcześniej przez prof. Fryderyka Lahrsa. Woluminy srebrnej biblioteki ulokowane zostały w gablotach ustawionych w wieży. Podobnie, jak pozostałe zbiory Schausammlung, eksponowane w kilku jeszcze innych pomieszczeniach zamkowych, były dostępne dla zwiedzających zamek za niewielką opłatą, praktycznie prawie każdego dnia przez cały rok¹⁸⁴. Udostępniana była na zamku jeszcze w pierwszych latach drugiej wojny światowej¹⁸⁵. Dopiero zmiana sytuacji militarnej na froncie wschodnim na niekorzyść Niemiec zmusiła administrację Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki do ewakuacji najcenniejszych zbiorów na teren Warmii oraz Mazur. Akcja ta została ukończona na początku 1944 r.¹⁸⁶ Według informacji Diescha¹⁸⁷, cały zbiór Schausammlung, razem oczywiście ze srebrną biblioteką, został ukryty w majątku w miejscowości Karwinden, dzisiaj Karwiny, niedaleko Preussisch Holland, dziś Pasłęk w woj. elbląskim.

¹⁷⁹ Bericht über d. Verw. d. Staats... 1928/1929, Königsberg 1929, s. 3.

¹⁸⁰ Bericht über d. Verw. d. Staats... 1930/1931, Königsberg 1931, s. 4.

¹⁸¹ C. Diesch, *Die Schlossausstellung, Bericht über d. Verw. d. Staats... 1932/1933*, Königsberg 1933, s. 2—3; tegoż, *Umschau aus und über Bibliothek Königsberg*, Zentralblatt für Bibliothekswesen, 51, 1934, s. 181—182; zob. także Gause, *Die Schausammlung*, s. 8.

¹⁸² C. Diesch, *Die Staats — und Universitätsbibliothek und das wissenschaftliche Vereinsleben in Königsberg 1927—1945*, Leipzig 1947, (nieopublikowany rękopis w Archiv der Albertus-Universität Königsberg, Göttingen), s. 17 — cytuję za Komorowskim, *Das Schicksal der Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg*, Bibliothek. Forschung und Praxis, 1980, nr 4, s. 145 przyp. 94.

¹⁸³ Gause, *Die Schausammlung*, s. 8.

¹⁸⁴ Anderson, op. cit., s. 34.

¹⁸⁵ A. Rohde, *Das Schlos in Königsberg (Pr.)*, Berlin 1942, s. 17.

¹⁸⁶ M. Komorowski, op. cit., s. 144—145.

¹⁸⁷ C. Diesch, *Bericht an de Herrn Vorsitzenden des Reichsbeirats für Bibliotheksangelegenheiten*, Vom 23. 3. 1945 (Archiv der Albertus-Universität Königsberg, Göttingen) — cytuję za Komorowskim, op. cit., s. 145.

POWOJENNE LOSY SREBRNEJ BIBLIOTEKI

Na mocy postanowień państw koalicji antyhitlerowskiej w 1945 r. w granicach państwa polskiego znalazła się większa część dawniejszych Prus Wschodnich. Właścicielem majątku znajdującego się na przyłączonych ziemiach stało się państwo polskie.

Bezpośredni nadzór nad pozostawionymi bibliotekami niemieckimi sprawowały referaty kultury i sztuki ówczesnych starostw, będących podstawowymi organami budowanej od podstaw na tym obszarze administracji państwowej, inspektoraty szkolne, urzędy likwidacyjne, zarządy okręgowe państwowych nieruchomości ziemskich¹⁸⁸. Nie zawsze był on efektywny. Brakowało środków technicznych i finansowych, umożliwiających ich pełne zabezpieczenie przed deszczem i mrozem — często książki złożone były w zdewastowanych przez wojnę budynkach, bez szyb w oknach itp. — a także przed grabieżą¹⁸⁹. Zdarzały się wypadki, że miejscowa ludność w krytycznym okresie bezpośrednio po wojnie, nie mając opału, używała książek do ogrzewania mieszkań¹⁹⁰. Na skutek tych warunków część książek przepadła bezpowrotnie.

Przed dalszą ich dewastacją, mimo starań miejscowych władz, uchroniły je decyzje Ministerstwa Oświaty, dające prawo kilku bibliotekom, zwłaszcza Bibliotece Narodowej, do zwożenia książek ze wskazanych miejscowości dawnych Prus Wschodnich¹⁹¹.

Władze nowo powstałego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu także otrzymały zezwolenie od Ministerstwa Oświaty na zwożenie książek z niektórych miejscowości mazurskich i warmińskich¹⁹² do powstającej równoległe z uczelnią biblioteki¹⁹³. Pozwolenie to dotyczyło mię-

¹⁸⁸ H. Baranowski, *Księgozbiór (Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu). Druki nowe. Rozbudowa i charakterystyka*. Toruń (br.), s. 2 (ze zbiorów prywatnych autora).

¹⁸⁹ Bardzo interesującego materiału na temat losu książek oraz bibliotek polnieckich w pierwszych latach po wojnie na terenie dawniejszych Prus Wschodnich dostarcza pamiętnik wybitnej działaczki mazurskiej S. Sukertowej-Biedrawiny, *Wspomnienia. Dawno a niedawno*, Olsztyn 1965.

¹⁹⁰ C. Vetulani, *Pionierzy i zabytki*, Olsztyn 1972, s. 130.

¹⁹¹ H. Chamerańska, *Biblioteka Narodowa w latach 1945—1956*, [w:] *50 lat Biblioteki Narodowej. Warszawa 1928—1978*, Warszawa 1984, s. 97 podaje, że Biblioteka Narodowa w czasie II wojny straciła 372 tys. jednostek bibliotecznych.

¹⁹² Na ten temat wspomina Baranowski, op. cit., s. 1—7, a także S. Burhardt, *Biblioteki toruńskie*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, 13, 1947, s. 60; M. Dunajówna, *Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu*, *Kwartalnik Historyczny*, 55, 1948, s. 238; *Przysposobienie biblioteczne*, *Uniwersytet Mikołaja Kopernika*, Toruń 1978, s. 4, 19; A. Bogłowska, J. Tondel, *Księgozbiór Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu jako warsztat badań księgoznawczych*, *Studia o książce*, 13, 1983, s. 17—18; J. Tondel, *Rękopiśmienne*, s. 99.

¹⁹³ Niekiedy biblioteka toruńska musiała rywalizować z uprawnionymi również do przejmowania zbiorów innymi bibliotekami. Burhardt, *Biblioteki toruńskie*,

dzy innymi książek z tych miejscowości, w których przechowywane były zbiory królewieckie¹⁹⁴, w tym pochodzące z byłej Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej.

Książki z tej ostatniej biblioteki znaleziono w Pasłęku. Wśród nich był fragment „Schausammlung” pierwotnie ukryty, jak już wspomniano, w Karwinach. Zwieziony został do Pasłęka z książkami biblioteki królewieckiej zebranych z różnych miejscowości, m.in. chyba ze Słobit (dawniej Schlobiten). Było to zgodne z ówczesną praktyką tworzenia zbiornic księgozbiorów, w których gromadzono książki z wielu miejscowości, aby skuteczniej je zabezpieczyć przed niszczeniem i grabieżą do chwili przekazania ich odpowiedniej instytucji. Zbiory składające się na „Schausammlung” zostały mocno przetrzebione, już chyba w Karwinach. Jakaś część książek mogła jednakże zaginąć również w Pasłęku.

W każdym razie wśród 20 tys. książek¹⁹⁵, które w 1947 r. przywieziono z Pasłęka do Torunia, nie było całej srebrnej biblioteki. Dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej dr Stefan Burhardt¹⁹⁶ przywiózł stamtąd osobiście tylko 14 woluminów¹⁹⁷. Pozostałych sześciu brakowało. Nie możemy podać bliższych informacji na temat, kiedy dokładnie została przejęta, w jakich okolicznościach itp., ponieważ nie zachowało się pisemne sprawozdanie z tego wyjazdu, a pamięć dra Burhardta nie zachowała szczegółów. Większość z owych 14 woluminów nie doznała w czasie II wojny światowej żadnego uszczerbku. Tylko kilka z nich posiada uszkodzenia nie zarejestrowane przez Schwenkego i Langeo; mianowicie w Fol. 7 górna okładka częściowo jest oderwana od grzbietu, zaś w Fol. 12 całkowicie, natomiast oprawa oznaczona sygnaturą Fol. 9 straciła druk. Uszkodzenia te mogły powstać w okresie 1944—1947, ale może wcześniej, w czasie I wojny światowej.

s. 60 pisze: „Na Pomorzu i w Prusach mieliśmy bardzo przedsiębiorczych konkurentów z Instytutu Bałtyckiego, Biblioteki Miejskiej w Gdańsku, Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, a nawet Biblioteki Jagiellońskiej i Uniwersyteckiej Wrocławskiej”.

¹⁹⁴ Zob. Arch. UMK, sygn. 43 — pismo Ministerstwa Oświaty z dn. 13. X. 1945 w teczce „Biblioteka UMK. Zasób”.

¹⁹⁵ Zob. Arch. UMK, sygn. 40, „Sprawozdanie zbiornicy księgozbiorów poniemieckich przy Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu za mies. luty i marzec 1947” w teczce „Biblioteka UMK. Sprawozdania miesięczne. II—XII oraz Arch. UMK, sygn. 39, „Sprawozdanie rzeczowe zbiornicy księgozbiorów przy Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu za okres do 1 II 1947 do 18 VII 1949 r., czyli od powstania zbiornicy do przekazania Biblioteki i Zbiornicy Dyrektorowi prof. drowi Ludwikowi Kolankowskiemu” w teczce „Biblioteka UMK. Sprawozdania kasowe i rzeczowe”, II, s. 3.

¹⁹⁶ S. Burhardt był dyrektorem Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu od 1945 do 1949 r. Wcześniej, przed wojną, był dyrektorem Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie. Zob. *Burhardt Stefan*, [w:] *Czy wiesz kto to jest?* pod red. S. Łoży, Warszawa 1938, s. 87.

¹⁹⁷ Informacja ustna dra Burhardta.

Srebrna biblioteka ulokowana została w gmachu przy ulicy Chopina 12/18, który 30 marca 1946 r. oddany został przez Radę Miejską na użytek Biblioteki Uniwersyteckiej¹⁹⁸. Srebrna kolekcja znalazła się wśród zbioru Oddziału Starych Druków. Przechowywana była w specjalnie dla niej przeznaczonych szafie. Kilka jej tomów było eksponowanych¹⁹⁹ na stałej wystawie starych druków²⁰⁰, zorganizowanej w 1949 r. przez ówczesnego kierownika Oddziału Starych Druków kustosa dypl. Stanisława Lisowskiego²⁰¹. Srebrne oprawy pokazywano także podczas okolicznościowych wystaw cieniów Biblioteki. Demonstrowano ją zagranicznym gościom Uniwersytetu²⁰².

Prawdopodobnie w 1949 r. z 14 tomów ubył jeden. Ówczesny dyrektor Biblioteki dr Burhardt, ulegając prośbom dyrektora Państwowego Instytutu Książki w Łodzi dra Adama Łysakowskiego²⁰³, pragnącego powołać pod auspicjami tegoż Instytutu Muzeum Książki, przekazał na jego ręce Fol. 9²⁰⁴. O wyborze tego właśnie tomu zdecydował fakt, iż był pozbawiony „wnętrza”, druk zaginął podczas ostatniej wojny. Oprawa ta jednak krótko znajdowała się w zbiorach biblioteki PIK. Dnia 31 września 1949 r. Instytut został zlikwidowany. Zbiory zaś (ok. 17 tys. wol.) zostały przewiezione do Biblioteki Narodowej do Warszawy²⁰⁵. Wśród nich także srebrna oprawa. Obecnie przechowywana jest w Oddziale Zbiorów Specjalnych tej biblioteki, mieszczącym się w „Pałacu Rzeczypospolitej”, Pl. Krasińskich 5.

Krótko przed przeprowadzką toruńskiej biblioteki do nowego gmachu zaginęła oprawa tomu Okt. 1, ustępująca urodą, według Schwenkego i Langego²⁰⁶ tylko oprawie Fol. 1. Niewykluczone, że oprawa „przeciekła” za granice kraju i znajduje się obecnie w jakiejś prywatnej kolekcji na Zachodzie Europy. W 1978 r. srebrne woluminy razem z całym księgozbiorem uniwersyteckim przewiezione zostały do gmachu Biblioteki mieszczącego się na terenie miasteczka uniwersyteckiego przy ulicy Gagarina 13. Od tego czasu srebrna kolekcja przechowywana jest w panczernej

¹⁹⁸ BUT Rps. 1099. S. Burhardt, *Historia Biblioteki Głównej UMK w Toruniu* (lata 1945—1949), Toruń 1966 (maszynopis).

¹⁹⁹ Informację tę uzyskałem od pracowników Oddziału Starych Druków.

²⁰⁰ Bliższe dane o niej są zawarte w dokumencie: „Sprawozdanie z sytuacji naukowej Biblioteki, k. 4—5, w teźce, „Sprawozdania”, Arch. UMK, sygn. 151.

²⁰¹ Zob. o nim, L. Jarzębowski, *Lisowski Stanisław*, [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa—Łódź 1972, s. 521.

²⁰² Informację tę uzyskałem od długoletniego pracownika, a następnie kierownika Oddziału Starych Druków st. kustosa dypl. mgra Leonarda Jarzębowskiego.

²⁰³ Zob. M. Ambros, *Łysakowski Adam*, [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa—Łódź 1972, s. 546—547.

²⁰⁴ Informacja ustna dra Stefana Burhardta.

²⁰⁵ E. Słodkowska, *Instytut bibliograficzny w Polsce. Geneza, koncepcje teoretyczne i rozwój działalności*, Biuletyn Instytutu Bibliograficznego, 8, 1964, nr 4, s. 309.

²⁰⁶ Schwenke-Lange, s. 23.

szafie, stojącej w klimatyzowanym magazynie mieszczącym stare druki i rękopisy. Podobnie jak w starym gmachu, także i tutaj pojedyncze egzemplarze srebrnych opraw pokazywane są w gablotach na niektórych wystawach urządzanych przez bibliotekę.

W chwili obecnej, oprócz biblioteki toruńskiej i Biblioteki Narodowej, w posiadaniu srebrnej oprawy jest Muzeum Mazurskie w Olsztynie, mające swoją siedzibę na Zamku przy ul. Zamkowej 2. W 1982 r. zakupiło ono od prywatnego kolekcjonera oprawę Fol. 10 bez druku Huberinususa. Sama oprawa również w kilku miejscach była uszkodzona. Zabiegi konserwatorskie, jakim została poddana, przywróciły w dużej mierze jej pierwotny wygląd. Przechowywana jest w Oddziale Rzemiosła Artystycznego.

*
* *

O miejscu przechowywania pięciu egzemplarzy, czy raczej sześciu, jeżeli zaliczymy skradzioną oprawę z Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, nie mamy informacji. Niewykluczone jednak, że w niedługim czasie oprawy te trafią, o ile znajdują się w Polsce, do bibliotek publicznych i będzie można dokończyć inwentaryzacji srebrnej biblioteki i uzupełnić kilkoma szczegółami jej dzieje. Pozostawały one w ścisłym związku z historią polityczną Europy ostatnich przeszło czterech stuleci. Ona właśnie przyczyniła się do zniszczenia bardzo wielu bibliotek, z którymi bezpowrotnie przepadły skarby europejskiej kultury. Dla srebrnej biblioteki los był przychylny. Zdecydowana jej większość dotarła do naszych czasów, chociaż ostatni jej etap odbył się wbrew życzeniom księcia Albrechta, zawartym w cytowanym fragmencie jego testamentu, ale w zgodzie z dewizą: „Habent sua fata libelli”.

REJESTR DRUKÓW

Benzing	— J. Benzing, <i>Die Buchrucker des 16. u. 17. Jahrhunderts in deutschen Sprachgebiet</i> , Wiesbaden 1982
Boetticher	— A. Boetticher, <i>Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Preussen</i> , Bd. 7, Königsberg, Königsberg 1897
BUT	— Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu
Czihak	— E. v. Czihak, <i>Die Edelschmiedekunst früherer Zeiten in Preussen</i> , 1 Tl. Düsseldorf 1903
Drukarze	— <i>Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku</i> , t. 4, Pomorze, opr. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław 1962
Hildebrandt	— A. M. Hildebrandt, <i>Heraldische Meisterwerke auf der internationalen Ausstellung für Heraldik zu Berlin</i> , Berlin 1882—1883
Hubatsch	— W. Hubatsch, <i>Albrecht von Brandenburg-Ansbach. Deutschordens — Hochmeister und Herzog in Preussen</i> , Heidelberg 1960

- IA — *Index Aureliensis, Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum*, Geneva 1966
- Köhler — W. Köhler, *Bibliographia, Brentiana*, Berlin 1904
- Kuhnert — E. Kuhnert, *Geschichte der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg*, Leipzig 1926
- LC — *A Catalog of books represented by Library of Congress, Printed Cards*, t. 1, Ann Arbor Michigan 1946
- Rohde — A. Rohde, *Die Silberbibliothek des Herzogs Albrecht in Königsberg*, Königsberg 1928
- Rohde, Königsberg — A. Rohde, *Königsberg Pr.*, Leipzig 1929
- Rohde-Stöver — A. Rohde, U. Stöver, *Goldschmiedekunst in Königsberg*, Stuttgart 1959
- Rosenberg — M. Rosenberg, *Die Goldschmiedezeichen*, Bd. 2., 3 Aufl., Frankfurt 1923
- Scheffler — W. Scheffler, *Goldschmiedekunst Ostpreussens. Daten. Werke. Zeichen*, Berlin—New York 1983
- SUB, Königsberg — *Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg*
- Thielen — P. G. Thielen, *Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen*, Göttingen 1953
- Thielen, Kammerbibliothek I — P. G. Thielen, *Ein Katalog der Kammerbibliothek Herzog Albrechts von Preussen*, Jahrb. d. Alb.-Univ. z. Königsb. 4, 1955
- Thielen, Kammerbibliothek II — P. G. Thielen, *Ein Katalog der Kammerbibliothek Herzog Albrecht von Preussen*, Jahrb. d. Alb.-Univ. z. Königsb., 5, 1956
- Tschackert UB — P. Tschackert, *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen*, Bd. 1—3, Leipzig 1890
- WA — *Weimarer kritische Gesamtausgabe der Werke Luthers*, Bd. 1—58, 1, Weimar 1883
- WA BD — *Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Die Deutsche Bibel.*, Bd. 1, Weimar 1906.

REJESTR DRUKÓW

Wykaz ten rejestruje wszystkie druki i oprawy srebrnej biblioteki ułożone według pierwotnych królewieckich sygnatur. W pierwszej kolejności wymieniono woluminy ze znakiem \odot oznaczającym format folio (identycznym symbolem sygnowano książki w Kammerbibliothek księcia Ottheinricha zob. Rockinger op. cit., Beilage), na drugim miejscu figurują tomy zaopatrzone w znak \odot wskazujący na format quarto, na końcu zaś umieszczono książki format uoctavo z widniejącym znakiem \odot .

Znalazły się w nim dane zapożyczone przede wszystkim z wykazu Schwenkego-Langego. (s. 15—24) wzbogacone jednakże o najnowsze informacje bibliograficzne dotyczące poszczególnych woluminów, a także o wiadomości odnoszące się do ich aktualnego stanu zachowania, zarówno druków jak i opraw, jak również o dane o losach poszczególnych egzemplarzy. Wykaz ten, szkoda że nie uzupełniony zdjęciami opraw, na prze-

szkodzie stanęły trudności natury technicznej, wydaje się podnosić informacyjność artykułu, stąd uznano za celowe jego załączenie do podstawowego zrzębu publikacji.

Fol. 1. LUTHER Martin

Biblia. || Das ist: Die || gantze Heilige Schrift, || Deutsch, Auff new || zugericht. || D. Mart. Luth. ..., Gedruckt zu Wit || temberg, Durch Hans Lufft || 1546

WA DB 2, 688 f. Nr 82

Prow.:

1. SUB Königsberg [sygn. O^1]
2. ?

Oprawa:

wym. 343×220×88 mm
 aut.: Cornelius Vorwend
 data: 1554—1555
 lit.: Schwenke-Lange, s. 16, zdj. 1—2 (obie okładki); Hildebrandt, zdj. 15 (obie okładki); Boetticher, s. 150, zdj. 112; (obie okładki) Ehrenberg, op. cit., s. 52 i n., 72; Rosenberg, Nr 3861; Rohde, Silberbibliothek, zdj. 1 (przednia okładka); Rohde, Königsberg, s. 47, zdj. 39; (przednia okładka) Rhode, Das Kunstgewerbe, zdj. 182(3); (przednia okładka) Königsberg (album) (b.r.), s. 8, zdj. (przednia okładka); Gause, Silberbibliothek, s. 5, zdj. (przednia okładka); Stöver, op. cit., s. 16; zdj. (obie okładki); Rohde — Stöver, s. 67; zdj. 14—15, Königsberg. Ein Buch der Erinnerung in 66 Bildern, 5 Aufl., München 1961, zdj. 18 (przednia okładka); Tautorat, op. cit., s. 9, zdj. (obie okładki); Scheffler, s. 54, Nr 22 a, a.

Fol. 2.1. LUTHER Martin

Auslegung || der Episteln und Euan || gelien durchs gantze jar. || D. Mar. Luthers. || Auff new corrigiert | ...Wittemberg. || MDXLIII. Gedrückte zu Leipzig || durch Nicolaum Wolrab

WA 10, 1, 2 s. XXXI 9.

2. LUTHER Martin

Kirchen Postilla || das, ist || Auslegung der Euangelien an || den fürnemesten Feste der Hei || ligen, von Aduent bis auff || Ostern. D. Mart. Luth. || Wittemberg. || Gedruckt durch Hans Krafft || MDLIII.

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. O^2 ; pieczętka owalna z napisem: Bibliotheca Regiomontana
2. BUT — sygn. Ob. 6. III 707—708

Oprawa:

wym. 352×215×55 mm
 aut. Hieronymus Kössler
 data 1554—1562
 lit. Schwenke-Lange, s. 17, zdj. 3 (przednia okładka);

Hildebrandt, zdj. 42—43 (obie okładki); Scheffler, s. 53, Nr 21 b.

Stan zachowania:

- druku: w kilku miejscach ciemne plamy i dziury od śrub oprawy
 oprawy: na górnej okładce brakuje ukośnej listwy z przymocowanymi do niej medalionem oraz klamry. Na dolnej okładce uszkodzona jest nieznacznie środkowa część z herbem.

Fol. 3. BRENZ Johann

Postill. || Auslegung der || Euangelien. So auff die Son || tage, und fürnemsten Feste, durchs || gantze Jar gepredigt werden, Zusampt an || gehenckter Erklärung der Histori vom Leiden vñ ster || ben unsers Herren Jesu Christi... Inhalts der Ausslegung... des Ehrwürdigen... Herrn || Johann Brentzen. || Zu Franckfort, Bei Christian Egenolffen 1554

IA V 124.539, Köhler 279

Prow.:

1. SUB Königsberg — [sygn. O^3]
2. ?

Oprawa:

- wym. 335×210×63 mm
 aut.: Hieronymus Köbler
 data: ok. 1555
 lit.: Schwenke-Lange, s. 18, zdj. 4; (tylna okładka); Rosenberg, Nr 2839 a, zdj. 59 (tylna okładka); Loubier, op. cit., s. 229, zdj. 187 (tylna okładka); H. Schreiber, Bucheinband, Szp. 1378, zdj. 13 (tylna okładka); Rohde—Stöver, s. 55, 98—99, zdj. 18—19 (obie okładki); Scheffler, s. 53, Nr 21 c.

Fol. 4. LUTHER Martin

Hauspostill || vber die Sontags vnd || der fürnemesten Feste Euangelien, Durch das gantze jar. || Doct. Mart. Luther || ...auffs new übersehen... || Wittemberg || Gedruckt durch Hans Lufft || 1553

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. O^4 ; piecz. owalna z napisem: Bibliotheca Regiomontana
2. BUT — sygn. Ob. 6. III 711

Oprawa:

- wym. 341×210×34 mm
 aut.: Hieronymus Köbler; medalion z portretem księcia Albrechta i księżnej Anny Marii — Caspar Hille
 data: ok. 1555
 lit.: Schwenke-Lange, s. 18, zdj. 5 (przednia okładka); Boetticher, s. 152, zdj. 114 (przednia okładka i tylna okładka); Czihak, s. 49, nr 21; Fisher, op. cit., zdj. (przednia okładka); Rosenberg, Nr 2839 b; Rohde, Königsberg, zdj. 41 (tylna okładka); Andersohn, op. cit., zdj. między s. 4 i 5 (obie okładki); Rohde—Stöver, s. 53, 98, zdj.

16--17 (obie okładki); Gause, Silberbibliothek, s. 5, zdj. (przednia okładka); Albrecht von Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit, zdj. 14 (przednia okładka); Scheffler, s. 53, Nr 21 a.

Stan zachowania:

druku: dobry
oprawy: brakuje dwóch klamer.

Fol. 5. SARCERIUS Erasm

Hausbuch || für die Einfeltigen Haus veter, || von den vornemesten Artickeln der Christlichen Religion, || darinnen der Euangelischeen Christen, vnd der Gottlosen || Papisten leren, gegen einander gehalten werden... Durch || Erasmus Sarcerium. || ...MDLIII. || Gedruckt zu Leipzig durch || Jacobum Berwald.

NUC 520 s. 563 wymienia rok 1555

Prow.:

1. SUB Königsberg -- sygn. O⁴5
2. BUT -- sygn. Ob. 6. III. 713

Oprawa:

wym. 326×201×49 mm
aut.: Hieronymus Kösler
data: 1555
lit.: Schwenke-Lange, s. 18; Hildebrandt, zdj. 87 (przednia okładka); Scheffler, s. 53, Nr 21 d.

Stan zachowania:

druku: nieznaczne uszkodzenia pierwszych i ostatnich kart od śrub
oprawy: brakuje obu klamer.

Fol. 6. SARCERIUS Erasm

Ein Buch || vom heiligen Ehestande, vnd || von Ehesachen... || darinnen zu gleich natürlich, || Göttlich, Keiserlich, vnd Bepstlich Recht angezogen wird || ...Durch Erasmum Sarcerium || ...MDLIII. || Gedruckt zu Leipzig durch || Jacobum Berwald. Anno MDLIII.

NUC 520, s. 561

Prow.:

1. SUB Königsberg -- sygn. O⁴6
2. BUT -- sygn. Ob. 6. III. 712

Oprawa:

wym. 328×201×41 mm
aut.: Hieronymus Kösler
data: 1555
lit.: Schwenke-Lange, s. 18--19; Scheffler, s. 54, Nr 21 e.

Stan zachowania:

druku: dobry
oprawy: brakuje dolnej klamry.

Fol. 7. BRENZ Johann

[1. Acta Apostolorum, ausgelegt durch...

Nürnberg. 1551

IA V 124, 484, Köhler 206

2. BRENZ Johann

Von der Aufferstehung und Himmelfahrt Jesu Christi.

Nürnberg, Joh. Daubmann 1554/1555?/]

IA V 124.524

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. $\odot 7$
2. BUT — sygn. Ob. 6. III..716

Oprawa:

wym. 313×205×73 mm
 aut.: Paul Hofmann
 data: 1555
 lit.: Schwenke-Lange, s. 19, zdj. 6 (tylna okładka);
 Boetticher, s. 153, zdj. 115 (obie okładki); Hilde-
 brandt, zdj. 51 (obie okładki); Rosenberg, nr
 2838t; Rohde, Silberbibliothek, zdj. 7 (przednia
 okładka); Rohde—Stöver, s. 53, 91—92, zdj. 10—
 11 (obie okładki); Scheffler, s. 51, Nr 14 b.

Stan zachowania:

druku: brak
 oprawy: brakuje obu klamer, górna okładka prawie na
 całej długości oderwana od grzbietu.

Fol. 8. LUTHER Martin

1. Auslegung || der Episteln vnd Euan || gelien, von Ostern bis auff das
 Aduent. || D. Mar. Lut. || Auff new zugericht. || Wittemberg. || MDXLIIII. ||
 || Gedrückt zu Leipzig, || durch Nicolaum Wolrab || 1.5.44.
 WA 10, 1, 2, s. XXXVI
2. Kirchen — Postilla || das ist, || Auslegung der Euangelien an den für-
 nemesten Festen der Hei || ligen, von Ostern bis auff Aduent. || D. Mar-
 tin Luth. || Wittemberg || Gedruckt durch Hans Krafft || MDLIII.

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. $\odot 8$
2. BUT — sygn. Ob. 6. III 709—710

Oprawa:

wym.: 327×210×51 mm
 aut.: ?
 data: 1554
 lit.: Schwenke-Lange, s. 19—20.

Stan zachowania:

druku: kilka kart wyrwanych
 oprawy: brakuje obu klamer.

Fol. 9. DIETRICH Veit, MELANCHTHON Philipp

[Summaria vber die || gantze Bibel, das Alte vñ Ne || we Testament...
 Durch || Vitum Dietrich || Item || Unterschid des alten vñ newen Testa-
 ment. || fürneme unterschid zwischen reiner Christ || licher lehre des Euan-
 gelij, vnd der || Abgöttischen Papisten lehre. || Christlicher vñ kurtzer
 vnterricht, von verge || bung der sünde vnd seligkeyt, Durch || Philip Me-
 lanch. || Mit fleysss von newem vbersehen, || ...Nürnberg MDXLVI. Gedr.
 durch Johann vom Berg und Ulrich Neuber]
 Klaus Bernhard, op. cit., s. 6, nr 12

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. $\odot 9$

2. BUT — bez sygnatury
3. Państwowy Instytut Książki, Łódź — bez sygnatury
4. Biblioteka Narodowa, Warszawa — sygn. XVI F. 907

Oprawa:

wym.: 320×202×47 mm
 aut.: Paul Hofmann
 data: ok. 1555
 lit.: Schwenke-Lange, s. 20, zdj. 7 (przednia okładka);
 Czihak, s. 49, nr 14; Rosenberg, Nr 2837 a;
 Rohde, Silberbibliothek, zdj. 6 (tylna okładka);
 Rohde, Königsberg, zdj. 42 (tylna okładka);
 Thielen, zdj. 11 (przednia okładka); Stöver, op.
 cit., s. 16, zdj. (obie okładki); Rohde—Stöver,
 s. 53, 92—93, zdj. 12—13 (obie okładki); 50 lat
 Biblioteki Narodowej, zdj. knlb. 20 v. (obie
 okładki); Scheffler, s. 52, Nr 14 b₁)

Stan zachowania:

druku: brak
 oprawy: brakuje obu klamer.

Fol. 10. HUBERINUS Caspar

[Spiegel der || Haustzuch || Jhesus Syrach genant, Sambt einer kurtzen Aus-
 slegung. || Für die armen Haussväter, vnd jhr gesinde, ...Caspar Huberinus.
 || 1553... Gedruckt zu Nürnberg bei Johann Daubmann.]

Franz G., Huberinus-Rhegius-Holbein. Bibliographische und Druckgeschichtliche.
 Untersuchung der verbreitetsten Trost- und Erbaungsschriften des 16. Jahrhunderts.
 The Hague 1973. s. 196 nr 23.1.

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. $\text{♂} \overline{10}$
2. Muzeum Mazurskie w Olsztynie — sygn. M-904-OMO

Oprawa:

wym. 308×204×63 mm
 aut.: Hieronymus Kösler?
 data: 1556
 lit.: Schwenke-Lange, s. 20, zdj. 8 (przednia okład-
 ka); Scheffler, s. 54, Nr 21 f.

Fol. 11. BRENZ Johann

1. Heilsame vnd nützlich Erklärung, des Ehrwürdigen || Herren Joannis
 Brentij, vber || den Catechismus, Durch Hart || mann Beyer, ... ver-
 deudtsch. || Gedruckt zu Franckfurt || am Mayn, durch Peter Brubach,
 als || man zalt von der Geburt vnsers || Herrn Jesu Christi || MDLII Jar.
 IA V 124, 491. Köhler 211, Schade, o.c. nr 141.

2. Passio || Vnsers Herren Jesu Christi ley || den vnd sterben... in Latein
 aufgelegt || durch || Herren Johann Brentzen... ver || deutsch, Auch
 gezieret mit schönen Figuren || vnd Concordantzen. || Gedruckt zu
 Nürnberg, durch Jo || hann Daubmann || MDLI.
 IA V 124.483, Köhler 205.

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. $\text{♂} \overline{11}$
2. BUT — sygn. Ob. 6. III 703—704

Oprawa:

wym. 313×207×54 mm
 aut.: Hieronymus Kösler?, medalion z portretem księ-

cia Albrechta i księżnej Anny Marii — Caspar Hille

data: po 1552

lit.: Schwenke-Lange, s. 20—21, zdj. 9 (tylna okładka); Rohde, Silberbibliothek, zdj. 3 (przednia okładka); Scheffler, s. 54, Nr 21 g.

Stan zachowania:

druku: dobry

oprawy: brakuje obu klamer. Częściowo starta polichromia z obu portretów.

Fol. 12. DIETRICH Veit

Kinder Postilla || Vber die Sontags vnd der || furnemesten Fest Euangelia, || durch das gantze Jar. || Gestellet durch || M. Vitum Dietrich || Prediger zu Nürnberg. || 1550 || Gedruckt zu Wittemberg, Durch || Georgen Rhawen Erben. Bernhard, op. cit., nie rejestruje.

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. ♂¹²

2. BUT — sygn. Ob. 6. III 705

Oprawa:

wym. 317×200×42 mm

aut.: Gerhard Lentz

data: ok. 1555—1560

lit.: Schwenke-Lange, s. 21, zdj. 8 (przednia okładka); Boetticher, s. 153—154; Rosenberg, Nr 2840 b; Rohde, Silberbibliothek, zdj. 5 (tylna okładka); Rohde—Stöver, s. 102—103; Scheffler, s. 52, nr 19 a.

Stan zachowania:

druku: dobry

oprawy: brakuje obu klamer, a także plakietki w prawym górnym rogu dolnej okładki, ponadto górna okładka razem z grzbietem oderwana jest od dolnej.

Fol. 13. LUTHER Martin

Der Siebed || Teil der bücher des.. Mart. Lutheri, Darin = || nen begriffen, die Bücher vom Christlichen stand, wider den Bapst, || vnd die Bischoue, ...Item, von der || Kirchen vnd den Concilijs.. Wittemberg || Gedruckt durch Hans Lufft, Anno || 1554.

Benzing, s. 1 nr 1; Wolgast, o.c. s. 219 nr 7.

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. ♂¹³

2. BUT — sygn. Ob. 6. III 706

Oprawa:

wym. 319×200×65 mm

aut.: Gerhard Lentz

data: 1555

lit.: Schwenke-Lange, s. 21, zdj. 10, (przednia okładka); Rosenberg, Nr 2840 c; Rohde—Stöver, s. 57, zdj. 19, (przednia okładka); Scheffler, s. 52, nr 19 b.

Stan zachowania:

druku: dobry
oprawy: brakuje obu klamer.

Fol. 14. **SARCIERUS Erasmus**

1. Von Einer || Disciplin. Dadurch zucht, tugend vnd Erbar || keit mügen gepflantzet vnd erhalten werden... || Item was hierbey die Weltliche Obrigkeit, Kirchendiener, || vnd Unterthanen zu thuen schuldig vnd pflichtig sein || ...Durch || Erasmus Sarcerium, || Superintendenten der... Graffschaft || Mansfeldt. || 1555. || Gedruckt zu Eisleben || durch Vrbanum Kaubitsch.

K. Färber, Sarcerius Erasmus, RE XIII, s. 400

2. Von mitteln || vnd wegen, die rechte vnd ware || Religion (welche vns Gott in diesen letzten... || ...zeiten, widerumb geoffen || baret hat) zu befördern vnd zu erhalten. || Durch Erasmus Sarcerium... || Superintendent der... Graffschaft Mansfeldt || 1555 || Gedruckt zu Eisleben || Durch Vrbanum Kaubitsch || In der Graffschaft || Mansfeldt. 1554 [!]

NUC 520, s. 564

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. $\text{O}14$
2. BUT — sygn. Ob. 6. III 714—715

Oprawa:

wym. 314×205×91 mm
aut.: Paul Hofmann
data: po 1555
lit. Schwenke-Lange, s. 21—22; Rohde—Stöver, s. 53; Scheffler, s. 51, nr 146.

Stan zachowania:

druku: dobry
oprawy: brakuje obu klamer, nie ma na dolnej okładce w prawym górnym jej rogu plakietki.

Qu. 1. **LUTHER Martin**

Als neue Testament. || auff's new zugericht. || Doct: Mart. Luth: || Witeberg || Gedruckt durch Hans Lufft || 1546

WA DB 2, s. 687, Nr 81

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. $\text{Q}1$
2. BUT — sygn. Ob. 6. II 4496

Oprawa:

wym.: 208×155×50 mm
aut.: Gerhard Lentz
data: 1562
lit.: Schwenke-Lange, s. 22; Rosenberg, 2840 a; Scheffler, s. 53, Nr 19 d.

Stan zachowania:

druku: dobry
oprawy: brakuje obu klamer, obie okładki w środkowej części lekko uszkodzone.

Qu. 2.1. Kirchenordnung: || Wie es mit Christlich = || er Lere, reichung der Sacra || ment Ordination der Diener des Euan = || gelij ordentlichen Ceremonien,

in den || Kirchen Visitation Consisto = || rio vnd Schulen, || Im || Hertzogthumb zu || Meckelnburg etc. gehal = || ten wird || Witteberg. || Gedruckt durch Hans Lufft. || 1554.

Richter, op. cit., Bd. 2, s. 115—116.

2. **BLANCKENBERG Albert**

Von der Menschwer || dung Leiden, Sterben vnd Aufferste || hung Jesu Christi, Auss heyliger Biblischer || Schrift... zusammen getragen, etc. || Warhafftige Zeugnung || ...wie es vor dem Jüngsten tag sol ergehn || Gestellet durch || Albrecht von Blan || ckenburg den Jüngern. || ...Gedruckt zu Königsberg in Preus || sen, durch Johann Daubmann | MDLIII.

IA IV s. 258 notuje wyd. z 1555 r.

3. **LUTHER Martin**

Der Prophet Joel | durch Doct. Mart. L. || in Latinischer sprach gelesen vnd || ausgelegt. Vnd newlich verdeudscht etc. || Mit einer Vorrede Herrn Ni || clas von Amsdorff | 1555. Jena, Christian Rödinger.

Prow.:

1. SUB Königsberg — [sygn. ♀ 2]
2. ?

Oprawa:

wym.: 207×143×53 mm
 aut.: Gerhard Lentz
 data: 1556
 lit.: Schwenke-Lange, s. 22; Scheffler, s. 53, Nr 19 c.

Qu. 3. **RABUS Ludwig**

Historien || der heyligen Ausser || wölten Gottes Zeugen, Bekennern vnd || Martyrern, so in Angehender ersten Kirchen, || Altes vnd Neues Testaments, ...gewesen || seind. ...Durch Ludouicum Rabus, von Mem || mungen... Pre || diger der Kirchen zu Strass || burg, durch || Samuel Emmel. || MDLIII. Wagenmann, op. cit., s. 97

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. ♀ 3
2. BUT — sygn. Ob. 6. II 4497

Oprawa:

wym.: 208×156×70 mm
 aut.: Gerhard Lentz
 data: 1557—1560
 lit.: Schwenke-Lange, s. 22—23, zdj. 11 (przednia okładka); Boetticher, s. 154, zdj. 116 (obie okładki); Rosenberg, 2840 e; Scheffler, s. 53, Nr 19 e.

Stan zachowania:

druku: zacieki w niektórych partiach bloku książki, dotyczy to zwłaszcza ostatnich arkuszy
 oprawy: brakuje obu klamer.

Qu. 4 **ELISABETH von Braunschweig-Lüneburg**

Unterrichtung vnd ordnung, || vnser von gots gnaden, Elisabeth, || geborne Marggreffin, zu || Brandenburg etc. Hertzogin || zu Branschweick, vnd Lune || burck etc. witwe, so wir aus || gantz mütterlicher wolmeinüg | ...dem || Hochgebornenen Fursten, Hern || Erich, Hertzogen zu Braun || schweick vnd Luneburg. || vnserm freuntlichen, hertz || lieben son, zu kunfftiger vnd || angehender regirung... || ...gestalt haben. Anno 1545

(rękopis, oryginał)

Prow.:

1. SUB Königsberg — [sygn. ♀ 4]
2. ?

Oprawa:

wym.: 220×159×28 mm
 aut.: ?
 data: 1545
 lit.: Schwenke-Lange, s. 23, zdj. 11 (przednia okładka); Hilderbrandt, zdj. 86 (obie okładki).

Okt. 1. OSIANDER Andreas

Die gantze Euange = || lische Histori. || Das ist: || Das Heilig Euangelion nach dem || inhalt der vier Euangelisten in sein || natürliche ordnung der zeit vñnd || geschicht nach... artlich zusammen gestimpt || ...Durch Andream Osian-dern. [übers. Joh. Schweintzer] Am Ende Gedruckt zu Franckfurt am Meyn || bey Cyriaco Jacobi || MDXLI.

Seebass, op. cit., 24.11, Benzing, Cyriacus Jacob nr 10

Prow.:

1. SUB Königsberg — sygn. ♀ 1; owalna pieczętka z napisem „Bibliotheca Regiomontana”
2. BUT — sygn. Ob. 6. II 4495

Oprawa:

wym.: 187×122×29 mm
 aut.: Christoph Ritter (Gerhard Lentz?)
 data:
 lit.: Schwenke-Lange, s. 23, zdj. 12 (obie okładki); Rohde, Silberbibliothek, zdj. 8 (obie okładki); Rosenberg, 3881 a; Scheffler, s. 53, Nr 19 f.

Stan zachowania:

druku: dobry
 oprawy: brakuje oprawy.

Okt. 2. MELANCHTON Philipp

1. Vita Lutheri. || Von dem Le || ben vnd Sterben, des Ehrwirdi || gen herrn D. Martini Lutheri trew || lich vñ warhafftiglich beschriben, durch || || ...Philippum Melanchthonem || Auss dem Latin ins Teutsch gebracht, || || ...vnd jtzt auff new fleissig || vbersehen vnd gebessert. || Durch Mathjam Ritterum || Anno 1557.

BMC CLVII szp. 378 notuje edycję z 1555 r.

2. MUSCULUS Andreas

Vom jüngsten || Tage || Durch D. And. Musculum Frankfurt a. O. Joh. Eichorn, 1557.

Chr. W. Spieker, Lebensgeschichte des Andreas Musculus. Ein Beitrag zur Reformations- und Sittengeschichte des 18ten Jahrhunderts, Frankfurt a.d.O. 1858, s. 310, nr 7.

Prow.:

1. SUB Königsberg — [sygn. ♀ 2]
2. ?

Oprawa:

wym.: 159×94×38 mm
 aut.: Gerhard Lentz
 data: po 1557
 lit.: Schwenke-Lange, s. 24; Rosenberg 2840 f.

**DIE SOG. SILBERNE BIBLIOTHEK DES HERZOGS
ALBRECHT HOHENZOIERN-ANSBACH UND SEINER
FRAU, DER HERZOGIN ANNA MARIA UND IHRE GESCHICHTE**

(Zusammenfassung)

Die silberne Bibliothek, die zu den interessantesten Denkmälern der Goldschmiedekunst des Herzogtums Preußen gehört und zugleich eine im europäischen Bereich unikale Bücherliebhaber-Sammlung bildet, entstand in den Jahren 1545—1562. 17 Einbänden wurden von Königsberger Goldschmieden Gerhard Lenz, Hieronimus Köbler, Paul Hofmann, 2 von Nürnberger Goldschmieden und 1 in der Goldschmiedewerkstatt in Münden oder Hannover hergestellt.

In 20 Voluminen, aus denen sich die sog. silberne Bibliothek zusammensetzt, befinden sich 27 Drucke und 1 Manuskript, welche die laufende Bücherproduktion vertreten. Am reichsten ist Luther vertreten — 9 Werke, dann folgt Brenz mit 5 Werken. Die übrigen Autoren heißen: Sarcerius, Dietrich, Melancton, Blanckenberg, Musculus, Huberinus, Rabe, Osiander, Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg (Handschrift).

Die Anwesenheit dieser Werke in der „silbernen Bibliothek“ zeugt von hoher Stellung ihrer Autoren in protestantischen Schrifttum und ihren persönlichen Kontakten mit dem Fürstenpaar, insbesondere mit Herzog Albrecht.

In Hinsicht auf den Inhalt stellt die „silberne Bibliothek“ eine Haus — Büchersammlung der Epoche der Reformation dar, in der die Bibel am ersten Platz stand und der die Literatur zur *praxi pietatis* folgte.

Anfangs war sie höchstwahrscheinlich in den Gemächern der Herzogin Anna Maria mit anderen Silbergegenständen zusammen aufbewahrt. 1611 wurde sie in einem vergitterten Schrank der Schlossbibliothek untergebracht. Sie wurde den hervorragendsten Gästen des Hofes gezeigt, u.a., dem Zar von Rußland, Peter I. Im siebenjährigen Krieg wurde diese Bibliothek in den Kasematten der Stadt und Festung Küstrin a/O. aufbewahrt, wogegen sie 1806 aus Furcht vor der Napoleonischen Armee nach Memel transportiert wurde.

Seit 1827 als *cimelium* der Königlichen Universitätsbibliothek wurde sie in verschiedenen Ausstellungen in Königsberg, München, Augsburg und Berlin exponiert. In Berlin blieb sie im I. Weltkrieg aufbewahrt. 1932 kehrte die Bibliothek auf ihren alten Platz, auf die Burg, zurück, wo sie das wertvollste Exponat der sog. Schausammlung darstellte. Gegen Ende des II. Weltkrieges wurde sie in Karwinden (Masurien) versteckt. 1947 fanden sich 14 ihrer Exemplare in dem Sammlungen der Universitätsbibliothek in Toruń. Zur Zeit besitzt diese Bibliothek noch 12 Volumine der „silbernen Bibliothek“, einen Band besitzt die Nationalbibliothek in Warschau und einen anderen das Masurien-Museum in Olsztyn.